

JOAN COROMINES, L'HOME, EL CIENTÍFIC, L'ESCRITOR

JOAN SOLÀ

1. Notes biogràfiques. Formació intel·lectual

Joan Coromines i Vigneaux (1905-1997) va néixer a Barcelona el 21 de març de 1905, segon de nou fills de Pere Coromines i Montanya i Celestina Vigneaux i Cibils. El seu pare participà intensament en la vida política i cultural del país (fou polític, escriptor, director del diari *El Poble Català*, membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, president de l'Ateneu Barcelonès, membre de la comissió de redacció de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, etc.) i deixà en el seu fill una empremta inesborrable de patriotisme, amor a la llengua, dedicació a la feina i veneració paterna.

La seva formació universitària començà a Barcelona, on va fer les carreres de dret i de filosofia i lletres (1922-1927), alhora que aprofundia en el coneixement de la lingüística romànica (1923-1925); i continuà a Montpeller, on estudià llengua i literatura romàniques amb George Millardet i Maurice Grammont (1925); a Madrid, on estudià amb Ramón Menéndez Pidal i Américo Castro, aprengué sànscrit i es doctorà amb una tesi sobre l'aranès (1928), publicada l'any 1931 (*Vocabulario aranés*, Barcelona); a Zuric, on estudià lingüística, onomàstica i germanística amb els professors Louis Gauchat, Arnald Steiger, Jakob Jud i d'altres (1928-1929); a París, on estudià diverses llengües (rus, flamenc, gòtic, romanès, indoeuropeu, etc.), etimologia i història de la literatura, amb Oscar Bloch, Clovis Brunel, Mario Roques, Joseph Vendryes, Antoine Meillet, etc. (1929). L'any 1930 Pompeu Fabra l'incorpora com a secretari a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Potser podríem dir que els professors esmentats són tots primeres figures de la lingüística i de la romanística (vg. el que en diu Coromines a Ferrer i Pujadas 2001: 39-47).

Durant aquests anys Coromines havia estudiat també grec, llatí, basc i àrab, a part que coneixia profundament els llenguatges pròxims al català (castellà, aragonès i dialectes provençals), tenia un coneixe-

ment precís de tota la bibliografia sobre la romanística i estava al corrent de la bibliografia sobre les llengües clàssiques, les germàniques, l'indoeuropeu, el basc i l'àrab. A més a més, havia despullat una bona quantitat de textos catalans de totes les èpoques i coneixia bé la literatura d'aquesta llengua i d'altres; havia entrat en contacte directe amb els parlars catalans vius a través d'enquestes; etc. Tot això ens dóna una idea clara del bagatge que tenia cap als vint-i-cinc anys un personatge que esdevindrà mític per la seva capacitat de treball, la seva memòria portentosa i la seva voluntat de dedicació a la ciència lingüística en el sentit més global, però sempre tenint com a objectiu central la llengua catalana, i més específicament l'onomàstica; de fet, ell era altament conscient de l'enorme preparació que havia de tenir qui pretengués dedicar-se a aquesta última ciència, com ho explicita al primer volum dels *Estudis de toponímia catalana* (1965: 7-30). Vegeu més avall, § 5.1. L'autor ens explica la facilitat que tenia per les llengües (vg. Ferrer i Pujadas 2001: 31, 39) i alhora la miopia que representa dedicar-se a una llengua sense conèixer bé les altres: «el vici de molts especialistes del castellà i de la llengua d'oc de conèixer molt poc les altres llengües romàniques és precisament un indicatiu de l'endarreriment que sovint i amb raó s'ha retret a la filologia d'aquestes dues llengües» (Ibídem: 48).

Però la línia ja pràcticament esbossada de la seva dedicació va quedar bruscament estroçada l'any 1939, en què hagué d'exiliar-se (7 de febrer). L'any 1936 s'havia casat amb Bàrbara de Haro i Rodríguez. No tindran fills. L'allunyament de la seva terra va durar fins a 1952. Des de 1939 fins a 1946 va treballar a la Universitat de Cuyo, Mendoza (Argentina), com a professor de castellà i de llatí, director de la Biblioteca Central universitària, director de l'Institut de Lingüística i fundador i director dels *Anales del Instituto de Lingüística* de Cuyo. Des de 1946 fins a 1967, any de la jubilació, serà catedràtic de filologia romànica, francesa i castellana a la universitat de Xicago. Mentre fou a Cuyo, impossibilitat de continuar treballant en el català, va emprendre el buidatge sistemàtic de revistes i textos per redactar l'obra que li donarà més prestigi internacional, el diccionari castellà, que es publicarà entre 1954 i 1957. I alhora va practicar l'alpinisme, amb ascensions en muntanyes de 5000 i 6000 metres, afició que el nostre personatge valorava no menys que l'instint lingüístic (vg. Ferrer i Pujadas 2001: 54). Durant els primers anys d'exili havia fet gestions intenses per tornar a Catalunya amb un lloc de treball digne: ara i adés, en escrits i en parlaments, manifestarà l'amargor que li havia deixat el fet de no poder exercir el mestratge a la seva terra.

L'any 1950 és nomenat membre de l'Institut d'Estudis Catalans. L'any 1952 va aconseguir que la universitat de Xicago li permetés de passar la meitat del temps anual a Catalunya, per poder continuar la

feina d'enquestes per tot el domini lingüístic: arribarà a fer enquestes en 2000 municipis, cosa que li permetrà tenir una coneixença de la llengua com no ha tingut mai ningú. La recollida de materials acaba el 1964. L'any 1967 es jubila i passa a viure a Barcelona i a Pineda de Mar: a poc a poc serà aquesta última població la seva residència definitiva, el lloc on redactarà el diccionari català i l'*Onomasticon* i on morirà el 2 de gener de 1997.

Coromines és una de les persones que han tingut, des de ben jove, l'objectiu professional més ben definit i que s'hi han consagrat més literalment en cos i ànima: va treballar unes dotze hores diàries pràcticament fins als darrers moments de la seva vida. A més a més, va ser afortunat de tenir una salut robusta (ell mateix ho diu en alguna carta) i una vida llarga. L'objectiu que diem era aconseguir per a la llengua catalana un lloc destacat dins la romanística. En diverses ocasions va deixar clar que la seva llengua i la seva pàtria eren el català i Catalunya (entenent per «Catalunya» tot el domini lingüístic). El seu projecte era de fer un gran diccionari etimològic, una gramàtica històrica i un *onomasticon* d'aquesta llengua, que eren les matèries centrals de la lingüística del seu temps. El diccionari castellà el va fer obligat per les circumstàncies, i ell deia que li serviria d'entrenament per a les obres catalanes. Un cop es va instal·lar a Catalunya, la dedicació als diccionaris catalans va ser cada vegada més absoluta, fins al punt d'abandonar tota mena de vida social i fins professional: assistència a congressos o conferències, homenatges, etc. Només els homenatges al seu pare el movien de Pineda durant els últims anys.

2. Caràcter de Coromines

Aquesta dedicació vital absoluta a la seva obra científica era un aspecte del seu caràcter: Badia (1997) ha afirmat que per a Coromines els verbs *viure* i *treballar* eren absolutament sinònims. Els seus col·laboradors trobaven sovint difícil de treballar al costat d'una persona en general poc comunicativa, que només canviava de tarannà el dia setmanal que es prenia de descans, segons sembla per prescripció mèdica; això sí: aleshores la seva conversa i el tracte, amb els pocs amics o coneguts que el podien freqüentar, eren realment cordials. Un altre aspecte del seu caràcter era el seu sentiment de superioritat respecte de tots els altres científics del ram, i una confiança il·limitada en la seva ciència: de manera que, en primer lloc, pràcticament mai no va abdicar de la seva opinió sobre qualsevol detall lingüístic; en segon lloc, es va proposar de no deixar sense estudiar i sense resoldre d'una manera o altra cap zona ni cap paraula de les dues llengües a què es va dedicar més; i en tercer lloc, tenia una susceptibilitat extrema envers els seus col·legues: li era pràcticament impossible d'acceptar

una crítica o una aportació de segons qui. Aquest últim aspecte és un dels que el van caracteritzar de manera més espectacular, fins a límits extrems: els seus diccionaris catalans contenen opinions molt severes i abruptes i fins i tot insults contra diversos col·legues o altres persones, antigues i modernes. Les principals opinions negatives que la seva obra ha merescut no semblen sovint sinó la torna del tracte a què ell sotmetia els altres.

Davant persones cultes crec que valdrà la pena de baixar a uns quants detalls d'aquest últim aspecte: la consideració envers els seus col·legues.

a) Un dels col·legues més significatius pel que fa al tracte que li dispensa Coromines és Germà Colón (cognom que jo accentuo d'acord amb la voluntat de l'autor des de fa uns quants anys), un dels romanistes més erudits i primmirats dels últims temps. Abans del diccionari català i en els primers volums d'aquesta obra (*DECat*) Coromines l'esmenta amb correcció i fins amb elogis, però a poc a poc les rectificacions que fa Colón a Coromines provoquen que aquest el tracti amb duresa, amb ironies picants i fins amb menyspreu. Gulsoy, el deixeble i col·laborador més fidel de Coromines, ha dit (1992: 38, n. 2) que «considera força lamentable» que Coromines no aprofiti més els treballs de Colón. Vegem unes mostres d'aquest tracte (agraieixo l'ajut que m'han proporcionat Lluís Bonada, Gulsoy i el mateix Colón). A propòsit de les crítiques al seu *DCELC*, diu a Josep Pla l'any 1968: «no hi ha llibre ni llibret de filologia castellana, aparegut en els últims 15 anys, que no porti alguna observació o millora solta [...]. Rectificacions i aportacions de fons, n'hi ha hagut incomparablement menys i molt menys segures. Faré, però, una excepció per als resultats doctrinals, que en millora d'alguns detalls de l'obra ha fet especialment un jove filòleg de la Universitat de Basilea, Germà Colón (valencià de naixença, per cert)» (Ferrer i Pujadas 2001: 75). «En efecte G. Colón va documentar molt bé un mot *conglap*» (*DECat*, II, 877b32). «Després hi ha aportat noves precisions [...] G. Colón [...]. Com ell documenta i raona, sembla que [...]. Més aviat que posar-ho gens en dubte m'hi adheriré, però a condició de fer-hi una decidida reserva» (III, 228a55ss); «i G. Colón (que ho ha llegit més atentament que jo) assegura que [...]» (III, 383b53). «Colón arriba fins a afirmar que en català [*entregar*] apareix “un segle abans que en castellà”. Com documento a dalt, això ja és infundat» (III, 386b17). «Pel que fa a l'acc. § 2 [de *malldar*], que figura a l'*AlcM* [...] ja no ens en hem de fiar [...], perquè, observa Colón, està pel sinònim *balldar* [...]. Tota la nota [de Colón] ens mostra que convé prescindir del treball de d'aqueix senyor [HEKeller], fet a la lleugera [...], però [...] la seva afirmació [de Colón] ens impressiona decisivament, venint d'un erudit tan circumspecte i savi, almenys en matèria filològica: deu tenir tota la raó [...]» (V,

390a38ss). «La derivació del gr. [...] és indiscutible, a desgrat d'una nota de G. Colón [...], on anuncia que la refutarà però no ho fa, i al contrari la confirma [...]. Altrament no sembla moure'l més que el prurit de contradir el que era generalment conegut, i fer-se eco del seu mestre Wartburg [Spitzer, M-Lübke, Coromines: un jueu, horror, i dos demòcrates], amb una objecció fonètica provinent de les ínfules hel lenitzants de Wartburg [...]. Les altres etimologies gregues que ell insinua, i que ell mateix no adopta, són de fantasia» (VII, 788a59; el text entre claudàtors és de Coromines). «V. la nota del *DECH* on defenso l'essencial de l'etimologia de Littré, de [sc. la defenso de/ contra] la sàvia filologia de Colón [...], sempre una mica miòpica, i amb més nihilisme que bona crítica» (VII, 921b50). «Errors comprensibles de filòlegs mal informats, com ella [Gret Schib] i el seu guaiador Colón, però explicables per la deplorable tendència d'aquest a erigir una muralla xinesa entre el valencià i els altres parlars de la llengua» (VIII, 550b40). «Colón [...] surt amb l'estrafolari supòsit que [...], però amb els seus pobres coneixements de l'àrab les entén malament [...]. Si hagués tingut més nocions de la sintaxi i el sistema significatiu de l'àrab, no se li hauria escapat que [...]. Per acabar consti que el treball de Colón és verament meritori com a peça d'erudició documentada (no gaire com a obra de lingüista).³ [Nota 3, p. 363a29:] «Treballava per encàrrec del seu principal Wartburg, sempre delerós de desmentir el meu *DCEC*. A en Colón dediquem una *Xenie* de Goethe, amb versió catalana: “EINEM SPRACHFORSCHER. Anatomieren magst du die Sprache, doch nur ihr Kadaver; / Geist und Leben entschlüpft flüchtig dem groben Skalpell” (§ 37): “A UN FILÒLEG. L'anatomia fas tu del llenguatge només quan ja és cos; / l'esperit i la vida per tu resta clos!”» (IX, 362b18ss).

Per la seva banda, Colón no s'ha estat de fer constar pertot els errors que troba en l'obra del nostre etimòleg i correspon a la *Xenie* que acabem de veure amb aquestes no menys inspirades paraules, al començament absolut de l'article de 1991 (p. 319), el mateix any del volum IX del *DECat* (Colón escriu *Corominas*): «Quan Déu va crear el món tingué la sorpresa de veure que el Sr. Joan Corominas ja hi era, i per això aquest ho sap tot». I expressa clarament el greuge amb aquestes altres paraules (p. 319-320): «L'animadversió amb què Corominas em tracta em fa més agradable la companyia de “perseguits” il·lustres com Francesc de B. Moll, Antoni Mª Alcover, Yacov Malkiel, Walter von Wartburg, Georges Straka, Martí de Riquer, Michael Metzeltin, etc. Haig de dir que no són solament lingüistes i filòlegs objecte de les seves fòbies: els més importants literats catalans, com ara J. V. Foix o Josep Mª de Sagarra, no en surten millor lliurats. Pel que a mi fa, he reunit un pomell antològic de les amabilitats que m'adreça constantment». Més avall (§ 6) transcriurem algun altre pas-

satge que afecta aquest aspecte. Vegem algun dels autors esmentats per Colón (de Wartburg ja n'acabem de veure algun detall) i algun altre.

b) «Riquer en la seva malèvola introducció a l'ed. del *Tirant*» (*DECat*, VIII, 176a23).

c) El cas de mossèn Alcover i Francesc de B. Moll l'ha estudiat Aina Moll (2000, 2003), que fa veure un dels aspectes més sorprenents del nostre científic. Coromines té sobretot una visceral animadversió a Alcover, però quan parla amb duresa del *DCVB* no s'adona o no vol adonar-se que parla contra Moll, que és qui redactà la major part d'aquest diccionari i de qui són les propostes etimològiques i molts altres detalls; contra Moll, a qui precisament mostra una admiració persistent i fins malaltissa en algun moment (vg. l'epistolari publicat per Ferrer i Pujadas 2000 i la introducció que hi fa Aina Moll) i a qui dedicà solemnement el volum VII del diccionari. Vegem-ne breument algun cas. «En el lèxic pagesívol de l'integrista AMAlcover, a la maníaca gal·lofòbia del qual devem aquesta com tantes altres acusacions» (*DECat*, IX, 254a27). A «AMAlcover [...] males companyies tan llargues li imposaren el lamentable títol secessionista «*Diccionario Catalán-Valenciano-Baleár*» que ja li dicta aquell dia Don Eduardo Dato» (*DECat*, VIII, 670a10). «L'exposició d'*AlcM* [...] defectuosa, rica –desbordant– en detalls recents, en part insignificants, és ben antiquada i inacceptable, sobretot en l'aspecte històric i etimològic» (*DECat*, IX, 247a40). «En català l'eliminació de la primera -r- [del llatí *PREHENDERE*] ha estat sempre un fet absolutament general [...]. La introducció de la *r* de la forma insòlita *prendre* fou una iniciativa d'AMAlcover, que topà fora de Mallorca amb forta resistència. A desgrat dels seus prejudicis impetuosos, en les mateixes enquestes que li publicà el seu respectuós deixeble Moll, [...] no sentiren la forma *prendre* més que en tres poblacions [...]. En la seva estupenda ignorància de la història de la llengua, i de tota norma de fonètica històrica, havia ideat AMAlcover l'estranya teoria que el barbarisme local [*prendè*] [...] era més respectable que la forma catalana de sempre, *pendre* [...]. Tot seguit vingueren grans protestes de per tot, però la reverència i temor del Vicari de Mallorca (“l'Apòstol de la llengua catalana” deien llavors) era tan gran, que molts el seguien, sovint a contracor. [...] És sabut que les transigències de Fabra de poc serviren: l'iracund “apòstol” estava decidit a barallar-se; això ajudava a obtenir les subvencions del govern madrileny i dictatorial [...]» (*DECat*, VI, 414b41-415b10). Aina Moll, en l'article del 2003, comenta aquest i altres passatges i fa veure inexactituds i exageracions de Coromines, etc.

d) Algun altre personatge. A Amadeu Pagès, editor de les obres d'Ausiàs March, li dedica aquestes paraules: «És absolutament infundat que vagi existir mai una forma com *verà* en català antic o mitjà; si

hom l'ha introduïda en un passatge del text d'Ausiàs és per l'astoradora incompetència lingüística d'Am. Pagès. El renomnat filòleg sovint sembla tenir punt a mostrar la seva ignorància estupenda de les formes del cat. (ell era “professeur d'Espagnol”!)» (*DECat*, IX, 230b44-51). De Hubschmid diu: «un recercador tan lleuger i atrevit com Hubschmid» (*OnCat*, VII, 370a3). Del folklorista Joan Amades: «ridícula invenció rondallística del mateix Amades o d'algun altre col·lector del seu temps, més impostor que folklorista» (*DECat*, III, 883a7-10). De Rohlfs: «va ben mal informat Rohlfs (en això com en altres coses que diu ara)»; «però les raons que dona per a la seva indecisió són tan fútils, que és inevitable la sospita que la pruija de contradir un “amic ingrát” (pobre de mi, ingrát per força) és la que l'indueix subjectivament a embullar ben gratuïtament una qüestió clara» (*DECat*, III, 883b37-38; 884a9-14).

e) Però el cas més espectacular, incompreensible i escandalós es va produir amb el romanista d'Estrasburg Georges Straka. Transcrivim el passatge: en el cas del mot gascó *achantà* «Wartburg caigué en l'enorme badada de postular un ètimon *EXEMPTARE [...]! Sí, Herr Straka, “je m'abandonne” fins a denunciar les “gaffes” o planxes del seu patró, valga'm Sanctus Nazius Slovakius! Tanmateix recordem que *straka* significa ‘garsa’ en llengua txeca (i eslovaca), ocellot que amaga l'or i escridassava els sòcrates» (*DECat*, VI, 590b16-23). Straka (1989: 453) hi respon així (en una nota inicial): «Joan Coromines a réagi à mes critiques, non pas par des arguments scientifiques, mais, comme il en a pris l'habitude, par des insultes personnelles indignes d'un savant. [...] Ni Slovaque, mais d'origine tchèque, ce dont il n'a nulle honte, ni un ancien nazi, mais arrêté par les nazis et déporté au champ de concentration de Buchewald, ce “Herr Straka”, qui n'a d'ailleurs jamais eu Wartburg pour “patron” (ce qu'il regrette), est titulaire de la Médaille de la Résistance française et de la Croix de Guerre et fut l'objet [...] d'une citation parue au Journal Officiel de la République Française [...] et qui dément les perfides insinuations du détracteur. [...]». Baldinger (1998: 89) comenta el fet d'aquesta manera: «una infamia que considero como el escándalo tal vez más grande de la historia de la lingüística románica y que no acertaba a creer hasta verlo con mis propios ojos».

f) En canvi, els autors que li queien bé els tractava de tota una altra manera: «V[egeu]. també Ruyra [...], on regna el bon gust del savi i crític estilista» (*DECat*, IX, 248b33).

M'he allargat en aquest aspecte, que crec molt important en el «cas» Coromines, per la repercussió que tindrà per a ell i potser per a la llengua catalana: Coromines pretenia amb les seves grans obres situar el català per sempre més a la mateixa altura de les altres grans llengües romàniques en l'atenció mundial. Malgrat el seu immens valor,

aquestes obres han deixat en molts científics una sensació desagradable o amarga o contradictòria o paradoxal. Sembla que ell no era gaire conscient d'aquesta acumulació perillosa d'ofenses, car diu a una periodista que «el papel que los detalles personales desempeñan dentro del *Diccionario* es muy modesto» (vg. Rusinés 1999: 180a).

3. L'obra

Enumero tot seguit les obres principals de Coromines, fent-hi només algun comentari breu. Tot seguit de certes obres (i a la llista bibliogràfica final) afegixo les sigles amb què m'hi refereixo aquí o amb què s'hi refereix l'autor generalment. No dono detalls bibliogràfics, que el lector trobarà de manera molt precisa en la relació de Josep Ferrer (1999).

3.1. OBRA MAJOR

Coromines pretenia fer tres grans obres referides al català, perquè aquesta llengua se situés entre les seves germanes amb la màxima dignitat: un diccionari general etimològic, un diccionari etimològic de noms propis (principalment de lloc) i una gramàtica històrica. Les circumstàncies polítiques van perjudicar el propòsit, i mentre no pogué treballar en aquest triple projecte redactà el diccionari castellà, que paradoxalment serà el que li proporcionarà més fama internacional. La «ironia» de la vida (com ha dit més d'un crític) va determinar que els treballs sobre el català fossin en algun aspecte més fluixos que els que havia dedicat al castellà. Pel que fa a la gramàtica històrica, vg. aquí sota, *f*.

a) Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana (1954-1957) [DCELC]. Obra monumental d'un valor incalculable per diverses raons: perquè contenia el buidatge sistemàtic de totes les revistes i de tots els treballs principals de la romanística i sobretot de la filologia hispànica; perquè era obra d'un sol autor, labor que deixà els lectors literalment aclaparats; perquè l'obra contenia una riquíssima informació sobre el català (Coromines temia de no poder realitzar l'obra catalana independent); perquè feia un salt absolut en el buit (no hi havia res en castellà que s'hi pogués comparar, ni en quantitat ni en qualitat), i perquè l'obra es publicà tota alhora, amb el lapse de temps mínim necessari per imprimir-la. Sobre la labor de buidatge, el lector pot veure els detalls que ens en dóna la correspondència entre l'autor i el seu mestre Menéndez Pidal (vg. Pascual 2003). Sobre el fet de publicar-se l'obra tota alhora, l'autor hi fa especial insistència al pròleg: només així, diu, la comunitat científica es pot fer càrrec del pensament global de l'autor i pot començar a treballar per millorar i

rectificar el producte i per construir-hi a sobre. En efecte, la majoria de grans obres de la romanística han durat moltíssims anys o han quedat estroncades.

b) *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, amb la col·laboració de José Antonio Pascual (1980-1991) [DCECH]. Segona edició de l'obra anterior, amb molta més informació. Els crítics van trobar que l'obra estava poc actualitzada, limitació que condicionarà l'autor a partir d'ara: Coromines no tindrà temps de buidar nova bibliografia i noves edicions, precisament bibliografia que la seva mateixa obra haurà desencadenat i estimulat.

c) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980-2001) [DECat]. Obra encara més monumental que les dues anteriors, però redactada amb els condicionaments que acabo de dir. Els aspectes «personals» i aliens a la filologia són aquí més abundants que en el diccionari castellà. Ho hem vist i ho tornarem a veure. Ara disposem del volum X (2001), que conté un índex de paraules i formes catalanes detalladíssim i imprescindible per consultar l'obra: 282.251 entrades localitzades per volum, pàgina, columna i línia (900 pàgines a 4 columnes), labor gegantina feta per Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Els diccionaris castellans tenen uns índexs poc útils: només es remet a l'entrada principal (i cal tenir en compte que un article pot tenir moltes columnes).

d) *El parlar de la Vall d'Aran* (1990). Reelaboració i compleció de la seva tesi doctoral publicada l'any 1931.

e) *Onomasticon Cataloniae* (1989-1997 [desembre 1998]) [OnCat]. Aquesta obra és potser la menys elaborada de totes i potser la més fluixa científicament, a parer de molts crítics, per les mateixes raons adduïdes. L'autor ja no confiava de poder-la redactar mai i va temptejar de distribuir-la a un equip de col·laboradors, per zones geogràfiques, però finalment l'emprengué personalment (amb els ajuts habituals dels col·laboradors) i la redactà alfabèticament, com les altres obres anteriors. Expliquen detalladament aquestes circumstàncies Ferrer, Ferrer i Pujadas (1999). La «ironia» de la vida que dèiem més amunt és aquí especialment punyent, perquè aquesta era la nineta dels seus ulls, l'obra per a la qual va resseguir personalment 2000 municipis i buidar una quantitat impressionant de documents antics i moderns, editats o inèdits, en cerca d'informació de primera mà. Però feia molts anys que l'autor no podia seguir la investigació general lingüística o l'específica sobre onomàstica, dedicat com estava totalment a la redacció. És per això que, al marge d'altres consideracions més laterals, la impressió de l'obra de Coromines és que ens ofereix l'estat de la ciència fins als anys cinquanta o seixanta del segle xx. Cal ac-

ceptar que la possibilitat d'un treball en equip era un ideal irrealitzable en aquests moments de la vida de l'autor, d'un autor avesat a treballar tot sol amb una intensitat i una preparació difícilment compatibles amb un equip. Aquesta obra compta també (com el *DECat*) amb un excel·lent i imprescindible índex de 45.383 topònims catalans localitzats amb precisió (volum VIII: 300 pàgines a 3 columnes), fet pels mateixos autors abans esmentats. La informació recollida amb les enquestes fetes als ajuntaments municipals li servirà també, és clar, per al *DECat*.

f) *Tractat de gramàtica històrica catalana*. Coromines ja no va poder redactar aquesta obra com a tal obra unitària, i sort n'hi ha que en va deixar extenses i importants monografies. Ens podem fer una idea excel·lent de la seva alta competència en aquest camp a través dels treballs dels seus col·laboradors Rasico i Gulsoy (vegeu, per exemple, Gulsoy 1992: 38, n. 2) i sobretot de Moran (1999). Coromines comptava redactar-ne una versió extensa, en dos volums amb la màxima informació científica, i una versió manual (vg. Ferrer i Pujadas 2001: 49-50, on el títol que li dóna l'autor és el que consigno aquí).

3.2. OBRA COMPLEMENTÀRIA

Enumero tot seguit obres que són reculls d'articles o treballs auxiliars de les seves obres majors o bé treballs originals de matèria poc o molt independent dels seus diccionaris.

a) *Estudis de toponímia catalana* (1965-1970) [ETC]. Recull important en el seu moment i de consulta obligada encara avui.

b) *Lleures i converses d'un filòleg* (1971) [*Lleures*]. Recull d'uns quants treballs inèdits sobre aspectes relacionats amb l'ús o la normativa de la llengua (ortografia, prosòdia, sintaxi) o d'altres treballs ja publicats sobre gramàtica històrica o filologia. En el moment d'aparèixer, el llibre va causar un fort impacte sobretot entre el sector més directament interessat en la normativa, a causa de la gran autoritat de l'autor.

c) *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponímia romances* (1972). Recull de treballs d'alta especialització.

d) *Entre dos llenguatges* (1976-1977). Important recull d'articles sobre toponímia, gramàtica històrica i filologia.

3.3. ASPECTES RELACIONATS AMB LA LLENGUA NORMATIVA CATALANA

Encara que Coromines es marcà uns objectius que no afectaven directament els aspectes normatius de la llengua, tanmateix les seves

obres són plenes de suggeriments i de preses de posició en aquest terreny, principalment el *DECat* i *Lleures*. Joan Soler (1999) ha estudiat aquestes aportacions de manera molt completa. Ara en tenim més clàries (concretament sobre les vicissituds del *Diccionari general* i de la gramàtica pòstuma de Fabra) en la correspondència amb Pompeu Fabra i amb Carles Riba (vg. Ferrer, Ferrer i Pujadas 1998, Ferrer i Pujadas 2002). I en un terreny més teòric, tenim també la imprescindible correspondència entre Coromines i Joan Sales (Ferrer i Pujadas, 2004).

Les aportacions són principalment en lèxic, en morfologia i en sintaxi. De manera més secundària, en ortografia i ortoèpia. En sintaxi publicà a *Lleures* (1971) un article llarguíssim (74 pàgines de lletra atapeïda) sobre l'ús de les preposicions *per* i *per a* que marcà un canvi decisiu en la qüestió: avui segueixen la seva posició (que consisteix fonamentalment en l'ús exclusiu de *per* davant infinitiu) la immensa majoria d'empreses i professionals que no estan condicionats per posicions oficialistes o per inhibicions d'altre tipus (amb excepció del País Valencià, on la preposició *per a* s'ha mantingut). A part les seves posicions doctrinals explícites, en un autor com el nostre compta també la jurisprudència, l'ús personal de paraules i estructures: cal tenir en compte que Coromines és extremament coherent amb les seves posicions, de manera que a penes trobem al llarg de tota la seva immensa obra una discrepància en un determinat ús: una discrepància, aclaram, des del moment que l'autor hi pren posició (que seria el cas de «*per* + infinitiu»: abans de 1971 sí que podem trobar algun cas de *per a*; un altre cas espectacular és l'ús constant de l'infinitiu *pendre*: vegeu el que se'n diu més amunt, a propòsit de mossèn Alcover).

Hi podem afegir que la informació que dona sobre formes, pronunciacions i matisos semàntics al *DECat* i a l'*OnCat* és d'un valor incalculable: ningú no ha disposat mai de tanta informació fidedigna de primeríssima mà i de tot el domini lingüístic. Soler (1999) adverteix que aquesta informació no s'ha tingut en compte fins ara en les decisions de l'autoritat normativa. Però sí que ha pesat en altres obres i tot fa suposar que pesarà en el futur en totes.

4. El mètode dels seus diccionaris. Altres característiques

A partir d'ara em centraré principalment en els diccionaris catalans. Les característiques més rellevants dels seus diccionaris (inclosos els castellans en gairebé tots els aspectes) són les següents: *a*) la disposició dels articles, *b*) la discussió de les etimologies, *c*) la relació constant entre paraules (i topònims) i llengües, i *d*) la presència de matèria aliena a la filologia.

Com que la immensa majoria de lectors no tenen accés a les altres grans obres de la romanística, dono en fotocòpia la informació de la paraula *rovell* en tres d'aquestes obres i en el *DECat* i tot seguit hi faré uns breus comentaris.

[1] Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1911-1920 (1992).

7348. rōbīgo, -īne „Rost“.

Log. *ruindzu*, campid. *arruīnu*, engad. *arvīgan*, puschl. *ravegen*, obw. *ruīna*, afrz. *roil*, *roille*, nfrz. *rouille*, gask. *arūño*, prov. *rovilh*, *ro(z)ilh*, kat. *rovell*, sp. *robin*, arag. *rebuñ*. — +*AERUGO* 243: engad. *arvūgan*. — Ablt.: wallon. *arenī* „rosten“, mont. *enrublá* „rosten“; wallon. *reni* „Schmutz“, „Abfall“, „wertlose Sache“ Haust 205, arag. *enrebuñado* „rostig“ García de Diego, RFE. 9, 140. — Diez 278. (Der Grund für das frz., prov. *-il* statt *-in* ist noch zu suchen, **RUTILIARE* für frz. *rouiller* Gröber, ALLG. 5, 238 genügt für die prov. Formen nicht, wenn man sie nicht für Entlehnungen aus dem Frz. halten will, eher ginge **RUBICULARE*, das aber lat. schwierig ist, noch schwieriger **RUBICULUM* Gamillscheg; **RUBIGINARE* Herzog, Zs. 27, 126 bedarf der Erklärung des Suffixwechsels; campid. *arruīnu* zu *AERUGO* 243 ist schwieriger; it. *rognā* Diez 274 s. 7371a.)

[2] Oscar Bloch, Walther von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris 1968 [1^a ed., 1932, de Bloch; col·laboració de Wartburg a partir de 1950].

ROUILLE. Lat. pop. **rōbīcula*, altération, par substitution de suff., du lat. class. *rōbīgō*, *rōbīginis*. L'a. fr. a aussi le masc. *ro(u)il*; de même l'a. pr. a des formes des deux genres *rovilh*, *roilh*, *rovilha*, *roilha*, et le masc., bien que moins fréquent que le fém., est usité dans de nombreux patois. L'esp. *robin* continue *rōbīginem*. — Dér. : *rouiller*, vers 1185; *rouillure*, 1464; *dérouiller*, 1196, *-ement*, vers 1600.

[3] Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, vol. 10, Basel 1989.

rōbīgo, -īnem rost.

a)

1. a. α. Afr. *ruyn* m. „rouille“ (Metz ca. 1190), *ruhien* (lütt. 13.–14. jh., HaustMéd liég; BAc Belge 1933, 122)²¹⁾, Fraize *éreyan*¹⁾, Vosges *erçyā* (p 78), *ereyā* (p 76), poutr. *ræyā* Horning 119, Belm. *eroyā*, Bar. *erçyā*; Erezée: *rune* f., Din. *rougne*.

Ablt. — Agn. *roynous* adj. „rouillé“ Fouke. — Awallon. *runin* m. „rouille“ (PMor, RF 3, 258), *ruinin* (13. jh.), nam. *runins* pl. „ordures, saletés, balayures“, *rénins*. — Lux. *rūni* (-ĪLE) „rouille“ (p 192); verv. *rèni* „objet sans valeur“, Perwez *ronis* „saletés, détritūs“, Jodoigne „vieille paille qui reste, d'année en année, au fond du gerbier“, Nivelles *rognis* „débris de paille hachés par le battage“²⁾, Waremmе „détritūs“, *rogni* sg. „homme de rien“, Malm. *p'tits rēnis* pl. „menus objets“, *vīs rēnis* „vieux objets“, *vī rēni* sg. „vieille femme“, Erezée „vieux réduit; objet de rebut“, Vielsalm *rèni* „repaire de vauriens“.

Zuss. — Aflandr. *enrunnié* adj. „rouillé“ Gillon³⁾, ahain. *enrugni* Froiss, awallon. *enrunié* (ca. 1380), Hesb. *èroni*, *èroni* Warn 74, Neufch. ard. *arūni*, Giv. *aruñé*. Stav. Spa, lütt. verv. *arēni* v. „rouiller“, *èrēni*, Jam. Awenne *arāni*, nam. *èruni*, *èrigni*, Erezée, Marche-en-Famenne *èruni*, Perwez *èroné*, Din. *arougni*. — Lütt. *arēnihèdje* m. „action de rouiller; rouille“, *èrēnihèdje*, Din. *arūnišātšy* „rouille“ (p 187). — Lütt. *arēniheûre* f., *èrēniheûre*, nam. *èrunichûre*. — Bast. *arign'té* v. n. „rouiller“, *arēgn'té*, Marche *èrum'té*. — Lütt. *disarēni* v. a. „ôter la rouille“, verv. *duzèrēni*; lütt. *dirēni*, nam. *disruni*.

β. BPyr. *ruñe* m. „rouille du fer“ (p 691, 685). Bearn. *arrounhe* f., *rounhe*, BPyr. *aruño* (p 693, 694), HPyr. *ruño* (p 687). — Ablt. Bearn. *arrounhus* adj. „rouillé“, *arrounhá* „v. a. rouiller; v. n. se rouiller“, *rounhá*.

b. Vd'Azun *urī* f. „rouille“, HPyr. *urī* (p 697, alt), Lavedan *ourī*. — Ablt. Lavedan *auriá* „v. a. rouiller; v. r. se rouiller“, *ouríá*. Arrens, Lavedan *aurio* f. „rouille“. Rohlf's Gasc.

2. a. α. Afr. *roīl* m. „oxyde de fer“ (Edm; Miragn; Renart), *rooīl* FetR, *ruyl* Ruteb, *royl* GIVat 2658, *ruīl* (13. jh., Z 10, 297; IbnEzra), *ruille* SThib, afr. mfr. *rouil* (ca. 1270–VauqFresn, Li; Gdf; InvCh 1380, 8135; CentNouv; AncThéât), apr. *rovilh* (13.–14. jh.),

b)

Der rost wird im lt. bezeichnet als AERUGO (zu AES) oder FERRUGO (zu FERRUM), je nachdem er an kupfer (kupfererz) oder eisen auftritt. Daneben steht noch RŌBĪGO, *-inis*, ablt. von RŌBUS „rot“, also nach der farbe. In den rom. sprachen, ausgenommen im sp., ist diese terminologie vereinfacht worden. In den meisten gegenden lebt nur eines der drei wörter weiter, und, wo sich zwei erhalten haben, stimmt die differenzierung nicht mit derjenigen des lt. überein. Dies hängt auch damit zusammen, dass zum teil der etymologische zusammenhang mit dem namen des metalls den sprechenden abhanden gekommen ist, so weil lt. AES untergegangen ist. Ebenso ist das adj. RŌBUS nur in wenigen it. mund-

[4] *DECat*, VII

a)

ROVELL, 'oxidació', mot germà de l'oc. *rovilh* i el ³⁰ fr. ant. *roi(l)* (avui *rouille*) 'oxidació'; que en definitiva provenen del ll. RŌBĪGO, *-ĭnis*, id., però amb la terminació alterada com si fos *ROBICLU, alteració no ben explicada; d'una formació com aquesta ve també *rovell* en el sentit de rovell d'ou, que és propi del ca- ³⁵ talà; és probable que aquest, igual que l'it. ant. i dial. *rubecchio* 'vermellós' vinguin d'un ll. vg. o tardà *RUBICULUS (adj., i distint de ROBIGO, però mot afí), i que en català i en les llengües de França es barreassin més o menys els dos mots, ajudant-hi especialment l'adj. ⁴⁰ *rovillós* 'rovellat', que sortiria de *rovinyós* ROBIGINOSUS, derivat de ROBIGO. □ 1.ª doc.: *rovell* 'oxidació', fi S. XIII; 'rovell d'ou' c. 1390.

«Los comensaments de natura són cinc: lo primer és la ordial matèria; lo segon ---; cinquè és en les co- ⁴⁵ ses corrompudes innaturals, axí com pudridura, fems, suor, *rovell*, mort e les altres semblants a aquestes», Llull (*Doctr. Pueril*, § 77.1, ed. Gili, p. 193); «l'Esperit, en manera de foc --- fa clars los metalls, tolén lo *roel<l>*, per do d'enteniment», *VidesR*, 118r2, n. 43 ⁵⁰ (trad. «clarificat metalla tollendo *rubiginem*», 333.35).

b)

Fins avui continua usat, en tot el domini, i quasi pertot en la forma fonètica que hem d'esperar com a resposta de la pronúncia *řubéř* del cat. central: o sigui ³⁵ amb *é* tancada en els dialectes occidentals i amb *š* neutra a les Illes; amb *ř* en aquestes i en el Nord del cat. or., amb *ř* a les altres zones: *řobéř*, del ferro, a l'Alt Pallars (Tavascan, Estaon, Areu, *řubéř* Tor); «*robéř*: orín, herrumbre» val. central (CROS, 1764, p. 203); ⁴⁰ *řovéř* val. S. (Onil, 1963); id. a Calaceit i Favara, *řobéř* a Maella (illa on tota *ř* > *é*), Casac. 1923.

En formes més dialectals, tenim: mall. *řovšř* (BDLC VIII, 241); *řuvšř* a Eivissa («*řuveř*: herrumbre», Pérez Cabrero) i Menorca (Migjorn Gran, 1964). Però en ⁴⁵ ross. diuen *řuř*: «l'aiga de la 'Font dels Ous Covats' deixa *řuř*» (Rià, 1960), «aquesta aiga fa *řuř*: és pas com aquella, que és blanca» Banyuls de la Marenda (1959). Alart en l'*InvLC* dóna *rubill* com a forma normal del rossellonès modern.

c)

I no ho dic solament per aqueixa eloqüent *b-* de Leicarraga, que sembla retrobar-se en altres llocs de la zona de sobirania francesa,² car també em sembla eloqüent la semblança de l'*ordoi* de Rentería, i de la forma bc-sept. comuna *ardoi*, *-oil*, amb el nom basc del 'ferro': *burdun/burrin/burdin*. I aquí reincideixo jo en el meu herètic suggeriment (veg. aquí III, 984b59-985a11 i n. 18, i *Top. Hesp.* II, 300) que en aqueix *burrin/burdin/burdun* tinguem un avatar (o almenys, diríem, quelcom de metempsicòtic) del ll. hispànic FERRIGINEM 'ferritja, rovell de ferro': no pas, ben entès, gènesi de nivell romànic sinó, podem dir, càntabro-augustà. Sotmeto humilment aquesta pertinaç insinuació meva a l'autoritat de Mitxelena i Tovar, matisant-la alhora en el sentit que almenys en el basc *berdoïla* 'rovell', hi hagi, si no el pare, almenys el compare, co-pare o padrí del gascó *arroudilbe*, més aviat que a la inversa, i que existeixi un lligam profund entre *berdoïla* i *burdun/burdin*, almenys en llur *-rd-*.

En definitiva: científicament no es veu (i ara ja no ens podem retreure de no haver-ho explorat) cap indicatiu clar que hi hagi alguna relació entre la *-d-* del girondí o gascó *arroudilbe* i la *-z-* del llgd. i capcinès *rozell/rozilb*: resta possible que hi sigui, tampoc no queda del tot refutada la teoria de Schuchardt (que implicaria antiguitat i força autòctona en aquesta forma en *-d-*, i per tant hauria augmentat les probabilitats d'un nexa amb la *-z-* llgd.-capcinesa i la necessitat de fer-ne cas en l'estudi de la present etimologia). Però

d)

Trobo excessiu suposar un ll. vg. *ROBÍCULA; i pitjor cercar gaire connexió entre aquest femení i el gènere femení del fr. *rouille*. Ja hem vist que en llengua d'oc la forma femenina ha estat sempre, i és encara, incomparablement més rara que la masculina. Havent-hi en aquest moment una palesa unitat general en el grup fr.-oc.-cat., el fet que en català no hi hagi més que el masculí, i a penes altra cosa en llengua d'oc, imposa la inducció que el femení, dins aquest conjunt, és secundari.

Tinguem present que el *TdF* tradueix l'oc. dialectal *rouio* fem. per «rouillure» més que per «rouille»; la distinció que fa Vayssier deu importar al mateix; i en un cas així la capacitat de percepció semàntica de tot un Mistral té dret a gran respecte. ¿Per què *rouille* no tindria caràcter postverbal, a diferència de *roïl/rovilb/rovell*? En el Bloch-W. llegim del masculí que «bien que moins fréquent que le féminin»; però «frequent»? La freqüència patuesa, en un estat lingüístic com el de França importa ben poc; si és en l'època clàssica, molt poc més, si és en francès mitjà, qui sap. Crida l'atenció que aquí Bloch-Wartburg s'abstinguin de donar (notablement en aquesta obra) les dates inicials de *rouille* i *roïl*. I al capdavant el que importa més aquí és el conjunt geogràfic i romànic. Ni tan sols el fet que *-ïGO*, *-ÏGINIS*, tingui gènere femení com el fr. mod. *rouille* és segur que tingui un veritable significat en termes romànics (en cast., en oc. etc. aquell sufix passa al gènere masculí).

M'inclino a creure que aquí estem en presència de fets de romànic antic, no pas de llatí vulgar.

e)

A tot això encara hem callat sobre un aspecte cabdal de la qüestió, que el català hauria hagut d'imposar⁵⁰ a l'atenció dels romanistes. En el nostre *rovell* hi ha dos mots, no pas un: l'altre és 'centre esfèric i vermellós dels ous', on la germanor amb el *rubeccbio* dantesco no admet posicions escèptiques: tinguem present que el *rovell* d'ou es diu *VERMELL d'ou* a Mallorca (*BDLC* II), i se'n diu *un royo* a l'alt-aragonès d'Ànsó (Casac., *BDC* xxiv, 179) i en el francès d'estar-per-casa en diuen *un rouge d'oeuf*.

Per què no s'ha tingut en compte? Perquè no existeix en francès ni occità, en els quals regna des d'antic el tipus *MEDIOLUM* (fr. *moyeu*, gascó *mijò* etc.). Posició de mals romanistes. Tampoc en altres llengües romàniques (it. *tuorlo*, cast. *yema* etc.). Tanmateix es

f)

És, doncs, una forta conjectura partir del supòsit⁵⁰ que des del principi existí a tota la zona it.-fr.-oc.-cat.-arag. de la Romània una parella de parònims *rubigine/rubiclu* que assemblant-se pel color i les aplicacions, tingueren poc o molt pertot els sentits de 'vermell' adj., 'vermell d'ou', i 'rovell de metall etc.': ¿no⁵⁵ s'usaven també el *rovell* de metall (Roig), tant com el *rovell* d'ou, per a untures, cosmètics, cures de mals de l'home i de les bèsties? («pendràs 20 *rovells d'ous* e mesclar-los-as ab de bon vi» mana la farmacologia veterinària del nostre anònim de Klagenfurt, c. 1400,⁶⁰ *AORBB* III, 233). Ja no sorprèn endevinar que la llen-

g)

Si cedim la paraula a la bel·licosa veuarra de Bertran de Born el sentirem planyent escarnidorament: «Francès son *rovillós* / de portar las garnisós» ('les francesais sont rouillés de porter l'équipement') i el femeller²⁰ Raimbau de Vaqueiras del que es plany és que «ai vestirs *rovillós*» (Rayn. v, 105b).

h)

¹⁰ ¹ El text transmès en prosa és (imprimeixo en cursiva els mots o lletres que he eliminat en desproficar): «L'amor que tost és donada / sens *gran* treball, és menyspreada / de l'amant e *l'amor desigada* fa envilir, / mas *aquella* qui és allongada / per molt temps, és purificada / e tot *rovell* n'ix e no y pod¹⁵ romanir» (*De Amore, Text Llatí amb la traducció cat. del S. XIV*, p. p. A. Pagès, CastPna. 1930, p. LXXXVII). Notem que els mots «l'amor desigada» que he hagut de suprimir, fan nosa no sols per af²⁰ metre sinó encara més pel sentit, traint la intervenció del clergue que ens ha transmès l'obra catalana en prosa, que comet els contrasentits de què es planyia Pagès en la seva introducció; contrasentits que li fan creure que l'autor català no podia ser l'il·lustrat Domingo Mascó a qui s'atribuïa l'obra²⁵ (m'abstinc de suggerir si pogué tenir part en els versos). Devia afegir-los el clergue a causa del mot *optatum* de l'original; el poeta havia simplificat una mica la idea i el pedant del clergue hi afegeix *desigada* per calcar *optatum* però espatllant el sentit del conjunt. Sobre les moltes noves rimades que, per³⁰

El diccionari de Wartburg [3] és el més extens dels tres primers: l'article hi ocupa 541 línies. El de Coromines [4] ocupa 825 línies, cosa que ja indica la diferència radical de redacció. Els tres primers diccionaris contenen la informació de manera sintètica, sense discussió, amb una presentació apta sobretot per a especialistes. El de Coromines és essencialment discursiu, sovint extremament prolix, cosa que per a molts especialistes és un inconvenient, sobretot perquè el nostre autor va donant les formes a mesura que les necessita per al seu procés. Avui aquest inconvenient està definitivament pal·liat amb els excel·lents índexs a què m'he referit, que localitzen amb precisió qualsevol paraula o forma catalanes (per volum, pàgina, columna i línia). De tota manera, aquesta redacció fa la consulta assequible a un públic més ampli.

4.1. DISPOSICIÓ DELS ARTICLES

Coromines dóna en primer lloc un resum de la informació, suficient per a una consulta ràpida o per a qui no tingui altres interessos [4a]. Tot seguit desenvolupa la informació, començant per la documentació més antiga i seguint per la territorial catalana [4a, b]. En general hi ha informació panromànica i de vegades n'hi ha de referida a moltes altres llengües. Les línies estan numerades, cosa que facilita enormement les citacions, les remissions (que es fan de la manera que ja hem vist en els exemples que hem donat) i els índexs. Aquests trets materials són originals de Coromines. La informació panromànica és un dels beneficis inapreciables d'aquesta obra. Al marge de l'ús que en faci l'autor per arribar a l'etimologia, en general aquesta informació no he vist que es posi en qüestió.

4.2. DISCUSSIÓ

A [4c-f] veiem el procés de discussió i de proposta d'etimologia. Concretament, a [4d] es fa referència a la proposta que trobem a la primera línia de Bloch-Wartburg [2].

4.3. DOCUMENTACIÓ I RELACIÓ ENTRE PARAULES I LLENGÜES

A [4c-f] veiem també la relació que el nostre autor fa constantment (o en la mesura que li convé per al procés) entre les llengües. En aquest cas el lector es veu clarament guiat cap a la conclusió proposada [4f]. La relació entre paraules es troba potser amb més insistència a l'*OnCat*: com que la matèria és més difícil (l'«origen» dels

topònims és molt més remot i sovint inconegut), l'autor s'hi aproxima a base de relacionar les formes que troba en espais pròxims o més llunyans, en general posant-hi a contribució factors històrics (invasions conegudes, moviments de persones, etc.). Així, per al topònim *Andorra* del nostre Pirineu comença dient que «certs noms d'importància capital, que és probable que ens vinguin des d'edats remotes, és temerari (i alhora frívol) entestar-se a estudiar-los des de l'origen [...]. Si de noms com *Roma, París, Atenes, Barcino*; com *Hispania, Itàlia, Àfrica, Segre* [...] es considera impracticable aclarir d'on vénen, és raonable renunciar a un estudi últim sobre l'etimologia d'*Andorra*». Tot seguit ens dóna la documentació diacrònica que ha pogut trobar sobre aquesta forma (i de vegades sobre suposats orígens, en historiadors antics, etc.). I ara arreplega els altres topònims pròxims que podrien fer llum sobre el cas en qüestió: l'*Andorra* del Baix Aragó i fins *Núria* (*OnCat*, II, 189-190). Per a la serra del *Cadí* arreplega fins a 10 topònims més (la vall de *Cadí* del Canigó, *Canidell, La Mola de Catí* i quatre *Catí* més, *Catina, L'Alcatí, Barranc dels Algadins* i un altre *Algadins*) (*OnCat*, III, 175-176). Cosa semblant fa amb *Llobrec* (*OnCat*, V, 88-92).

4.4. MATÈRIA ALIENA A LA FILOLOGIA

Aquí és on els diccionaris de Coromines (especialment els catalans) es mostren singulars, fins extremament singulars: contenen apreciacions subjectives i adjectivacions valoratives dels col·legues, com hem vist, però també expansions personals davant paraules, indrets o fets. A [4g] veiem com s'esplaià citant Bertran de Born, on un altre autor es limitaria a donar la referència. A la línia 29 de [4b] no s'està de tractar de *pedant* el clergue que ell creu que modifica un text. No és «aliè» a la filologia un altre tret del nostre autor, que ens mostra una altra faceta del seu tarannà: Coromines de tant en tant rectifica un text (antic o modern) que creu alterat, converteix un vers en prosa o viceversa: vegeu l'inici de [4b]. Algun autor ha reconegut que Coromines té una coneixença diacrònica i sincrònica tan excepcionals del castellà, l'occità i el català que li permet gairebé sempre d'endevinar-la quan fa aquestes operacions per trobar una forma determinada, encara que algun cop la troballa sigui discutible. Es dóna el cas que de vegades, sense advertir-ho, cita de memòria perquè no té el document a mà, i aleshores altera poc o molt l'original, amb resultats semblants als del cas acabat d'esmentar. (Les citacions de memòria les fa també de vegades de treballs de referència: vg. Gulsoy 1992: 38, n. 2.)

Sí que és aliena a la filologia, en canvi, un altre tipus de matèria que l'autor introdueix a les obres que comentem. En primer lloc,

Coromines es complau a utilitzar en la seva redacció paraules o girs que coneix minuciosament d'haver-los recollit en les seves enquestes, en les seves lectures o en les seves observacions constants del llenguatge, i això fa sovint apassionant la consulta per al lector. Vegem els casos de *vedat* [5] i *gemat* [6]:

[5] *Vedat* (DECat, IX, 61a26)

En especial es diu del paratge on està vedada la pastura o la caça; únic terme català per a això: ningú transigeixi amb els inexcusables castellanismes *coto* o *acotado* (ni *acotat*), malament tolerats per alguns propietaris, caçadors o guardes; molt, aquests, a les terres del Migjorn, però ni a l'Horta de València no ignoren aquesta bona gent, a desgrat de la pressió colonial, que cal evitar aquell terme foraster (com em deia el vell sequier de Sollana, 1962). A la costa marina del Cabanyal hi ha *vedats* de gambes, indrets so-
taiguats (en una coveta costera o entre roques) on un pescador cala els seus «gambers», canyetes amb carnada on s'aferra una munió de gambes que el pescador va pellucant després: «baixaren i entraren a la cova, *vedat* o viver de gambes ---», Morales Sanmartín (*Idi-
lis Levant.*, 108.14f.).

[6] *Gemat* (DECat, IV, 453a22)

Però és clar que el record que s'imposa a tothom és el dels versos dolçissims: «Muntanyes de Canigó, / fresques sou i regalades, / sobretot ara a l'estiu / que les aigües són *gemades*». Pugem o jaiem per les bos-
cúries de Balaig o de la baixa Cadí (per avall de Merialles): al mig d'aquella forra fresca i luxuriant, sentint com corren pertot uns dolls, a glopades, d'aigua claferta de fullam, i pètals de neret, i satalies, i birbillejant de volves i guspises de sol: *gemadíssima* la vall,
¿què són les aigües? *Gemades*, és clar, com tota ella, i la frescor n'augmenta la delícia per al pastor o el caminant.

A [5] veiem l'extrema precisió i la delectança de l'autor en la llengua d'ús. A [6] observem això mateix i un altre detall freqüent: Coromines transcriu uns versos simplement perquè li duen records entranyables (no pas per cap necessitat de l'argumentació). Més d'una vegada els versos no són d'altri sinó d'ell mateix. Vegem-ho a la primera part de [7] i a [8]:

[7] *Marcir* (DECat, V, 473b38)

Marcescens, participi actiu del ll. *marcescere* 'entrar en pansiment'; *immarcescible* [Lab. 1840]: «Oh dona
 40 de record *immarcescible*: / abella, atrop! Que puny més quan no fibla; / encara hi tornarem per aquelles riberes? / respirarem la flaire d'eternes primaveres? / Oh somni! si ets tan bell, no pots esser impossible» (1981). *Immarcible. Emmarcir*.

45 DERIV.: *Marcívol* [1877, Verdaguer], que l'usà algunes vegades: «On ets, hort, on cullíam ahir roses y lliris? / on sou, mes flors, *marcívoles* Hespèrides, a on? / mos brassos erts vos cercan ab febra en mos deliris, / y a mon senglot, que us crida, lo vostre no respon», *Atl.* VIII, 28b (no en els orig. de 1867 ni 1877). *Immarcívol*.

[8] *Catadau, Catarroja, Catamarruc* (OnCat, III, 334)

Deixeu-me acabar amb els rebles d'un vell, enyorós del seu rondar per aqueixes terres, en el bon temps abans de la nova brotada del provincianisme:

<p>Sobre <i>Catadau</i> tindria un palau, —qui pogués tornar-hi— dels boscos al trenc, corrent a embarcar-hi en carrera boja, —en albuferenc— des de <i>Catarroja!</i></p>	<p>15</p> <p>20</p>
<p><i>Catamarruc</i> i Planes, i Margalida, Almudaina i Gaianes, flor de ma vida!</p>	<p>25</p>

El cas de [7] és simplement emocionant: es tracta dels versos que el nostre filòleg va fer a la mort de la seva dona Bàrbara. El cas de [8] és espectacular. Aquests versos ens recorden els de la cançó muntanyenca *Dalt de la Jungfrau* (i Coromines era «un apassionat excursionista» i alpinista: vg. Ferrer i Pujadas 2001: 54), però tenen unes altres ressonàncies significatives. Riquer (1964: 350) transcriu els versos en què Jaume Gassull enumera els llocs d'on provenen els pagesos que han vingut a fer esquellots a Bernat Fenollar:

Torrent, Alaquàs i de Vistabella,
 Picanya, Mislata, de Quart i d'Aldaia,
 i de Benatússer, Montcada i Godella,

d'Albal, d'Alfagar, Patraix i Xivella,
i d'Almussafes també i d'Alboraia
i de *Catarroja*, Russafa i Sollana,
també d'Espioca, Carpesa i Paiporta,
de Massamagrell i de Meliana,
de Benimaclet i de Borriana
i per abreujar, de tota la Horta.

I hi fa aquest comentari admiratiu: «Gassull ha sabut donar aquella gràcia especial que tenen els topònims en poesia, com féu dos segles abans Cerverí de Girona [...] i farà tres segles després Jacint Verdaguer». Són massa coincidències: d'una banda, aquests versos contenen (el dono en cursiva) un dels topònims de [8]; i d'una altra banda, Cerverí i Verdaguer són dos dels autors més coneguts i apreciats de Coromines (a Cerverí l'edità personalment).

Donaré finalment el cas més extrem de l'aspecte que ens ocupa. Coromines dóna en l'ordre alfabètic aquest article de [9], sobre una paraula evidentment inexistent en català (això vol dir el signe «+» que hi anteposa) i qui sap si, com a tal compost, també en sànscrit:

[9] +*Satiàgraha* (*DECat*, VII, 717b1)

+SATIAGRAHA, 'desobediència civil, resistència cívica', del sànscrit *satyāgraha* compost de *āgraha* 'el qui aferra enèrgicament' i *satyam* 'el veritable' (en certa manera 'recerca obstinada de la veritat'). Procedir que posà en marxa la Índia el 1919 sota la direcció de Gandhi i Nehru. I que fóra vital per als catalans d'imitar, puix que tenim el seny de no usar bombes ni pistoles per aconseguir la llibertat o una autonomia, que sigui... autònoma i no ònoma.

Aquest exemple ens fa veure una de les facetes persistents de l'autor: el fort sentiment d'estimació i defensa de la seva pàtria, Catalunya, que veu secularment perseguida i relegada pel poder central de l'Estat, sentiment que sura pertot en la seva obra. La introducció d'aquests elements expansius crec que s'accentuà els últims anys de la seva vida: i ell ens deia que posava això als diccionaris perquè no li vagava de posar-ho enlloc més (ell no escrivia memòries ni cap altre tipus de text que no fos diccionaris).

Aquest farciment és acollit amb estranyesa per algun o per més d'un dels seus col·legues. A mi, en canvi, em produeix una impressió singular: aquest filòleg no és un filòleg d'una llengua morta o aliena sinó de la seva llengua, d'una llengua que li produïa gaudis i emocions profunds i per la qual ell era capaç de donar-ho tot. Per als

lectors que no busquin estrictament una dada o una data, aquests diccionaris són també una font de plaer indescriptible, una atracció irresistible no solament envers la llengua sinó també envers l'estudi de la llengua. Una llengua no és pas principalment etimologia; si és alguna cosa, és precisament un mitjà de comunicació d'emocions, sentiments, pensaments; el lligam més íntim entre generacions de persones d'un territori. Recordem la *Xenie* de Goethe transcrita més amunt.

Hi afegiré, sense estendre-m'hi, que Coromines és simplement un gran escriptor: una persona que usa la llengua amb extrema precisió i amb una coherència de cap a cap de la seva obra que no és habitual. Això no vol dir que durant la seva vida el seu estil i les opcions particulars sobre formes no vagi variar poc o molt: seria precisament un tret negatiu que l'experiència no li hagués fet afinar cada vegada més en aquest aspecte, sobretot tenint en compte que el català estàndard s'anava construint durant la seva vida (vg. § 3.3). És una qüestió que un dia s'haurà d'estudiar.

5. Valoració de l'obra

Sintetitzant molt, podem dir que l'obra de Coromines es pot valorar des de dos punts de vista: el punt de vista de l'estat de la ciència i el punt de vista de l'aportació d'informació.

5.1. L'ESTAT DE LA CIÈNCIA

Abans de referir-me a la valoració d'aquest aspecte, serà bo que vegem l'envergadura del concepte d'*etimologia*, aplicat sobretot a l'onomàstica, terreny molt més complex que el dels noms comuns. L'any 1965 el nostre autor exposa al volum I d'*ETC* (pàgines 7-30) quins coneixements ha de tenir qui pretengui dedicar-se a la toponímia. Una tal persona havia de conèixer: *a*) les formes antigues dels noms (amb buidatge de documents), *b*) altres topònims (pròxims o llunyans) que es puguin agrupar amb els noms que es pretén estudiar, *c*) la gramàtica històrica del català, que ens guiarà fonèticament i morfològicament, *d*) el vocabulari antic de la llengua, *e*) la geografia dels llocs afectats, que ens guiarà semànticament, *f*) altres llengües emparentades i la lingüística romànica en general, *g*) el llatí (a fons), el grec, l'àrab, el germànic (amb els seus diversos dialectes) i les llengües eslaves, *h*) el celta, l'ibèric i el basc.

El coneixement de la geografia serveix molt sovint al nostre lingüista, efectivament, per comprovar si l'etimologia d'un determinat topònim, que fa referència a característiques geogràfiques, s'avé amb

les característiques reals de l'indret. Però d'altres vegades la situació geogràfica d'un topònim en tal o tal zona dialectal en condiciona la pronunciació o l'evolució fonètica: veiem això de manera espectacular en la discussió de Rasico (2003) sobre l'origen etimològic dels topònims en *-et* i *-ell*.

a) *El sorotàptic i el mossàrab*

El terme *sorotàptic* va ser una creació de Coromines, però és sobretot seva la utilització constant que en fa per explicar un ètim quan no hi troba altra sortida. El *mossàrab*, en canvi, és un concepte llargament debatut al qual Coromines s'adherí de manera massiva. Vegem en què consisteixen aquests conceptes.

Aquests dos conceptes són persistents al llarg de tota l'obra de Coromines i són precisament objecte de crítica molt principal. Les següents paraules de Colón (1997: 72) reflecteixen aquesta oposició: «la creació d'un *deus ex machina* que es diu “sorotàptic” (suposada i remotíssima llengua de la qual no sabem res de res) i la contínua presència d'un company d'aquest “deus”, que és el fantasmal mossàrab, han fet que l'estudi de l'etimologia catalana s'hagi convertit en cosa de fe i hagi deixat d'ésser ciència viva». Vegem algun detall de l'un i l'altre.

(i) *Sorotàptic*. La primera definició del terme i les explicacions complementàries es troben al *DCELC*, IV, 1081b1-36 (any 1957): «SOROTÁPTICO. Neologismo de que me sirvo en algunos pasajes de este diccionario, y que propongo adoptar como denominación del dialecto indoeuropeo arcaico propio de los *Urnenfelder*, invasores de España. A éstos llamo *sorotaptos* y a los campos o cementerios de urnas, que constituían su característica, doy el nombre de *sorotafios*. Del gr. *sóros* ‘urna funeraria’ + *táfein* ‘enterrar’ [...] [dóna els termes en alfabet grec]. Lo único seguro que se sabe de estos invasores es que procedían del Centro de Europa y que al entrar en España, por Cataluña y el bajo Aragón, en fecha muy antigua (hacia el siglo VIII antes de J. C.), trajeron consigo una variedad antigua de indoeuropeo netamente distinta del celta, o por lo menos muy diferente de todos los dialectos célticos conocidos, y más arcaica». Etc.

Villar (1999: 62-63) ha fet l'esforç de recollir-nos les característiques que Coromines atribueix a aquesta llengua i les conseqüències que va tenir sobre les romàniques. El recurs a aquest concepte el trobem tant en l'onomàstica com en el lèxic apel·latiu. Vegem-ne un sol exemple, en la paraula *blonda*:

[10] *Blonda* (DECat, I, 848-850)

- a) ³⁵ BLONDA, 'punes de qualitat', del fr. *blonde* id., de l'adjectiu *blond* 'ros', perquè antigament es feien del color de la seda crua; el fr. i oc. *blond*, it. *biondo*, són un adjectiu, pròpiament només romànic i d'origen desconegut, probablement pre-romà, potser d'arrel indoeuropea. □ 1.ª doc.: c. 1790, Maldà.
- b) Per a l'origen del mot romànic s'han cercat etimologies germàniques, veg. Kluge, *ZRPb*. xli, 679 (cf. el seu dicc. i el de Franck), o llatines (Nigra, *Rom.* xxvi, ³⁵ 555; Brüch, *Neuphil. Mittgn.* xxii, 118-9), unes i altres purament hipotètiques i molt improbables.¹ D'a-
- c) Més raonable sembla que el romànic *blond* sigui mot d'origen sorotàptic. El cabell ros no s'esguardava en l'Antiguitat com a propi solament dels pobles teutònics, sinó també dels eslaus, etc. Les esclaves i esclaus eslaus, sàrmates i bàltics eren tant o més abundosos a Roma que els germànics, mirats com a més esquerps i indòmits. Ara bé les úniques llengües indoeuropees on trobem afins clars per al tipus *BLOND-¹⁰ po- 'ros' són les bàltiques: lit. *blandūs* (som a la gran zona indoeuropea de o > A) 'tèrbol', 'fosc', *blañdas* 'temps rúfol' («trübes Wetter»), *blindo* 'vesprejar', 'tornar-se fosc el color', 'enterbolir-se' (alternança o-B indoeuropea), *blundę* 'sàlic, desmai' (tan sovint descolorit), cf. Pok., *IEW*, 157.²
- És sabut que les «cortesanes», en la Roma de l'Antiguitat, es posaven perruques rosses o roges, i que les romanes de vida dubtosa les imitaven.³ Així, doncs, els eslaus antics *blōditi*, *blędo* «πορνεύειν»²⁰ ('putejar', 'córrer-la amb prostitutes'), *blōdi* 'prostitució' (que suposen una base BLOND-), em semblen encara un indicatiu de l'existència d'un sorotàptic *BLONDĀ 'dona rossa' i 'prostituta'. No sembla haver-hi testimoni epigràfic del mot.⁴ No dubto gaire que *BLOND-²⁵ pos, -ā (amb una o tancada que ben aviat es confongué amb la ů), és un mot que passà des d'aqueix substrat a tota la Romània del Nord, ja en el llatí vulgar, si bé mirat com una expressió horrida de gent baixa i tèrbola, que trigà segles a vèncer els prejudicis socials, i per això no figura en les fonts escrites.³⁰

L'origen del cat. *blonda* (que es troba també en diverses llengües romàniques) és, doncs, el fr. *blonde* (que al seu torn es relaciona amb l'adjectiu *blond* 'ros'). Coromines n'hauria tingut prou de remetre al francès; però ara veiem una altra de les característiques del nostre autor: es llança a discutir aspectes que es troben entre els interessos internacionals dels professionals. I és aquí on, segons molts comenta-

ristes, el nostre home pot ensopegar, perquè maneja massa dades que potser controla més malament que les dades relacionades amb les llengües que estudia. Els fragments fotocopiats ens fan veure dues característiques més del nostre autor: el maneig dels arguments fonètics (lín. 10-14 del tercer fragment) i de l'erudició històrica. En l'últim aspecte probablement desplega una imaginació difícil d'estintolar. Tot plegat ens dona una idea clara de la gran ambició del nostre lingüista.

Al primer diccionari castellà Coromines descartava per al fr. *blonde* les etimologies proposades, germànica (*BLUND-) o llatina (*ALBUNDUS), i donava l'origen com a desconegut. Al segon diccionari i al diccionari català va més lluny: «Més raonable sembla que el romànic *blond* sigui mot d'origen sorotàptic». Straka (1985:17-19) discuteix l'argument cultural (presència d'eslaus i bàltics a Roma: «en quina època?», pregunta) i sobretot el semàntic: «els mots eslaus adduïts pel senyor Coromines i atestats amb llur sentit final a partir del segle XI, i sobretot a partir del XIII, no poden de cap manera parlar en favor de l'existència d'un “sorotàptic” *BLONDA ‘prostituta’ ni a l'època de la pertença d'aquestes poblacions cap a la conquesta de l'Occident (segle VIII a. J. C.), ni en llatí vulgar de Roma o solament de la Romània del Nord». Prudentment, Straka es torna a quedar amb la proposta *BLUND- de Kluge.

(ii) *Mossàrab*. «Des de fa ja uns quants anys importants arabistes han denunciat les teories abusives sobre l'anomenada llengua romànica mossàrab que haurien parlat els cristians sotmesos al domini musulmà, pretesament única i uniforme a tota la Península Ibèrica. Segons tota probabilitat, a l'època de la reconquesta, els anomenats mossàrabs i llur parla romànica arabitzada ja no existien pràcticament. No es pot negar que molts mots catalans presenten algunes característiques fonètiques particulars d'influx àrab també particular. Però ben probablement molts anomenats mossarabismes han de ser tinguts simplement per modalitats d'arabismes, propis de gent no àrab que parlaven malament l'àrab, tot i que per una certa comoditat terminològica els conservem una denominació tradicional.» (Bruguera 1996: 19, text que Colón 1997 considera bo) Aquest concepte ha sofert la següent evolució, segons Barceló (1999: 119-122):

1. Francisco Javier Simonet (malagueny). L'Academia Española li premià el *Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes, precedido de un estudio sobre el dialecto hispano-mozárabe*, que s'acabà d'editar l'any 1888, però havia començat molts anys abans i l'autor n'havia pogut enviar unes primers pàgines a Dozy.

2. Reinhard Dozy (holandès). Publica l'any 1881 el *Supplément aux dictionnaires arabes*. Pot utilitzar una part d'informació de Simonet.

3. Julià Ribera i Tarragó (valencià). Defensa (en treballs de 1912 i 1925) que aquella llengua no sols era usada pels mossàrabs, «sino que era utilizada comúnmente por todos los andalusíes, cristianos, musulmanes y judíos, basando su demostración en textos muy discutibles y en datos erróneos», amb paraules de Barceló.

4. Menéndez Pidal elabora aquesta teoria i més o menys l'assenta. Esdevé, doncs, teoria acceptada per la filologia hispànica. Menéndez Pidal havia estat mestre molt estimat de Coromines, i el nostre filòleg acostumava a reverenciar els mestres que apreciava.

5. Coromines precisa les lleis fonètiques del mossàrab (1963, dins *ETC*, II, 143-158) i l'any 1961 explicava a Josep Pla que «no era una mena d'àrab, sinó una llengua o més exactament un conjunt de dialectes purament romànics parlats en els territoris dominats pels moros» (Ferrer i Pujadas 2001: 57).

6. Als anys seixanta la teoria retrocedeix i avui molts investigadors la desestimen, sobretot pel fet que els documents que l'avalarien no l'avalen quan se'n fa una bona crítica filològica.

Diversos investigadors, i principalment Casanova, treballen aquests últims anys en l'exploració de possibles aragonesismes, que farien recular «mossarabismes» de Coromines com ara *lligallo*, *corder*, *borrego*, *mallada*, *edros*, *carranc*, *foja*, *destartalat*, *mosseguello*: «Després de l'estudi de Sanchis Guarner crec que aquests [cinc] últims més que mossarabismes són aragonesismes-occidentalismes»; i per a Colón, *roder* seria un gal licisme (Casanova 1999: 609, 612).

b) Altres aspectes negatius

Altres aspectes principals de la crítica negativa són les fonts i la bibliografia. Com hem dit, Coromines ha sigut el principal impulsor dels estudis etimològics i històrics de les llengües castellana i catalana, precisament perquè els seus estudis són extensos i explícits i tenen la particularitat de no deixar mai cap paraula ni cap zona semàntica sense algun tipus de «solució»; però a partir d'un cert moment l'autor es tancà en la redacció dels diccionaris catalans i no va poder (o no va voler, en els casos ja esmentats de certs col·legues) aprofitar l'allau de noves investigacions o noves edicions de textos, ni va poder posar-se al dia de les noves aportacions de la lingüística general. No entraré en detall en aquest aspecte, però el lector en pot veure una mostra significativa en l'article de Rusinés (1999) i molt particularment en els treballs de Colón que dono a la bibliografia i en molts altres d'aquest autor. Várvaro (1999) diu clarament que més hauria valgut que Coromines hagués refet el primer diccionari castellà amb les noves aportacions que ell mateix havia estimulat que no pas que conti-

nués redactant els materials recollits per a l'obra catalana: aleshores hauria fet una obra verament inexpugnable i duradora. Jo no comparteixo aquesta opinió, sobretot per la pèrdua que això hauria representat per a la nostra llengua (vegeu més avall, § 5.2*b*).

Només faré una postil·la a aquestes crítiques. Les mancances de les obres de Coromines no són pas majors que les que podem trobar en altres obres cabdals de la romanística que són tingudes com a tals sense reserves. Per exemple, en qüestió de fonts, el *DCVB* no ha buidat moltes obres absolutament essencials per a la història del català com ara les següents: Jacme March, Averçó, Resa, Laguna, Palmireno, Esteve-Bellvitges-Juglà, Magí Ferrer, Labèrnia (1839; s'ha buidat una edició de 1904-1910 que ja no és pròpiament de Labèrnia), Martí-Bordas-Cortada, Lamarca, Estorch, Costa (1868), Unos Amigos (1859), Balari, etc. I d'altres obres (Nebrija, Torra, Amengual, Escrig, etc.) no se n'han aprofitat les primeres edicions. Tanmateix, aquest diccionari no ha rebut les crítiques corresponents. Jo ho atribueixo principalment, com ja he dit més amunt, a qüestions personals, que em guardaré molt de dir que siguin secundàries (i per això hi he dedicat un bon espai en aquesta conferència): Moll era un home afable i humil que no va ofendre mai a ningú (i Alcover va morir a l'inici de la redacció de l'obra).

5.2. L'APORTACIÓ D'INFORMACIÓ

a) *A la llengua castellana*

Ja hem dit que el primer diccionari de Coromines recollia, en una feina titànica i en solitari que en diversos moments el situava al límit de la resistència («tengo conciencia de que llegué al límite de mis fuerzas y no podría ampliar ya esencialmente mi tarea», diu a Menéndez Pidal el 1947: vg. Pascual 2003: 521), tota la investigació existent sobre la llengua castellana (i en una part important sobre la catalana). Aquesta informació era gairebé exclusivament erudita, no pas de primera mà. Però la disciplina intel·lectual obligava el nostre autor a un gran rigor. He de dir que hi deu haver molt poques crítiques a la fiabilitat d'aquesta feina de recollida d'informació. Si de cas, algun cop (i potser més avui que quan l'obra es va publicar) se li ha retret que confiés excessivament en alguna font (vegeu, per exemple, Barceló 1999: 128, etc.).

b) *A la llengua catalana*

Pel que fa a la llengua catalana, tothom ha reconegut, sense fissures, que Coromines ha sigut la persona que ha conegut més la llengua de tots els temps, en tots els aspectes (fonètic, semàntic, sintàctic i

lèxic) i amb tots els matisos territorials. El *DECat* fa una aportació simplement monumental a la llengua, impensable en una persona sola. La importància de la recollida és doble: com en el cas del diccionari castellà, hi ha el buidatge extensíssim d'obres de tots els temps, amb especial atenció a les èpoques de la decadència i de la renaixença; però hi ha sobretot la recollida d'informació viva de tot el territori lingüístic, d'un territori que precisament després d'ell ha sofert un trasbals profund que ja farà impossible mai més una tasca semblant: en aquests últims anys hi ha hagut un canvi transcendental de manera de viure (i per tant han desaparegut una gran quantitat de paraules i frases tradicionals), avui moltes terres i moltes feines (per exemple, del mar) ja no estan en mans de catalanoparlants arrelats a la terra generació rere generació, i la immensa majoria de catalanoparlants tenen una llengua molt barrejada, d'acord amb l'extensió massiva que ha tingut entre nosaltres el castellà i el francès. No ens hem d'enganyar sobre la qualitat i la quantitat d'aquesta informació pel fet que els investigadors actuals, sortosament molts, en general ben preparats i amb mitjans de treball poderosos, puguin rectificar tal o tal dada, enriquir la coneixença diacrònica o territorial de tal tal o tal mot.

Donaré breument algun exemple més que il·lustri el que pretenc dir. Per a l'adverbi *adés*, que consta de 741 línies, ens dona la següent informació, independentment dels aspectes de discussió de l'etimologia (*DECat*, I, 44-50): vigència del mot en català i en altres llengües, documentació antiga i moderna catalana, documentació en altres llengües. Per a *gleva* (*DECat*, IV, 526-527) precisa amb gran detall els matisos semàntics que té la paraula i derivats en diversos indrets. Per a *assagador* «o més aviat *assegador*» ('camí tradicional de bestiar') ens diu aquestes paraules contundents: «Corrent per la rurlia valenciana se sent pertot arreu, amb extrema freqüència, des de l'extrem Sud al del Nord [...]. En tinc notes preses (1932-1970) de 84 localitats, com a usat pertot apel·lativament en la conversa i com a genèric topogràfic o pretopònim»; i encara precisa que l'ha sentit amb *a* (*assagador*) a 19 poblacions i amb *e* (*assegador*) en 63 (*DECat*, VII, 584). Ho aprofito per advertir que Coromines dona constantment les dates i els indrets en què ha sentit o recollit una dada, com un notari escrupolós. El que he dit fa un moment sobre la possibilitat de noves aportacions dels investigadors actuals es pot il·lustrar en aquest cas d'*assegador*. Gimeno (2001: 220-223) ens dona una considerable quantitat de noves referències diacròniques i sincròniques d'aquesta paraula valenciana. ¿Ens les hauria donat si no l'hagués precedit Coromines?

L'últim exemple que donaré serà el d'*apellar* i *apell*. En diversos indrets del diccionari català topem amb un ús personal, de redacció, d'aquestes dues paraules (que dono en cursiva): «GUS o KUS, usada popularment per abordar el gos o per *apellar-lo* i cridar-lo» (*DECat*,

IV, 577a41); «una concreció del crit per atiar o aclamar i *apellar* la bèstia [...]. Aquest *apell* o crit aquissador apareix en formes variades [...]» (*DECat*, IV, 578b43-45). Un lector desprevingut podria pensar-se que hi ha un lapsus (per *apel·lar*). Ben lluny d'això: el nostre autor té d'aquestes paraules una coneixença precisa. Al volum I (344b50) ens diu: «els pastors i gent muntanyenca en general, encara usa aquesta pronúncia [*apellar*] quan es tracta del sentit de ‘donar veus a un animal per fer-lo venir’» (Maresme, Capcir, Port del Comte: 1931, 1960). I al volum VI (198a19-57; i també a I, 345a52ss) defensa *apellador* (lloc per aclamar el bestiar) contra el que algú altre interpreta com a *apallador* (lloc per donar-li palla).

Coromines es proposà de fer etimologies, tant o més que de recollir materials: la seva capacitat lingüística li demanava aquesta gimnàstica intel·lectual, que molt sovint és enlluernadora per al lector-espectador; la simple recollida no exigeix tants coneixements ni tanta memòria. Però, a la meua manera de veure, i ara que coneixem les opinions de prou especialistes, la seva obra, sobretot la catalana, té un valor incalculable precisament pels materials que proporciona. De manera que potser es podria aplicar a Coromines la frase amb què ell qualifica les obres de Wartburg: «En realitat aquestes valen molt menys que els materials»; «La seva única obra sòlida i durable és el diccionari etimològic francès [...], però quina obra! Aquests deu grans volums ja publicats (i esperem que en vida seva encara en puguin sortir alguns més) constituïran una pedrera que solament generacions futures de lingüistes arribaran a explotar com cal» (vg. Ferrer i Pujadas 2001: 45-46). Quan veiem una discussió prolixa i llarga per aclarir si una paraula deriva d'un ètim o d'un altre de molt semblant, de vegades ens preguntem quina transcendència tindrà aquest matís d'aquí uns quants anys: seria el cas, sense anar més lluny, del que hem vist a [4] a propòsit de *rovell*, però no menys de la disquisició que ens planteja Rasico (2003).

6. Polèmiques

Crec que val la pena de donar compte in extenso de dues polèmiques mantingudes entre el nostre autor i altres col·legues. En aquestes polèmiques es poden observar dos o tres detalls d'interès: que molt sovint una qüestió filològica no acaba de quedar resolta; que Coromines té sempre molt d'interès a fer intervenir el català en pla d'igualtat amb les llengües generalment considerades pels autors estrangers (i si pot ser, dóna preeminència al català); i que Coromines contraposa la «filologia» (l'erudició treta de documents, les dades tangibles, sovint casuals o degudes a l'atzar) a la discussió lingüística (les possibilitats lingüístiques, internes, que tal o tal mot derivi de tal

o tal altre). Aquestes polèmiques ens il·lustraran també sobre l'aspecte a què acabo de referir-me: el valor que pugui tenir la percaça d'un ètim contraposat al valor que té l'aportació de dades. (A falta de signes al meu ordinador, a la primera polèmica uso [ny] i [dg], entre claudàtors, per als signes que Coromines i Straka fan servir per a les dues palatals.)

6.1. CASTELLÀ *LINAJE*: ¿CATALANISME O GAL·LICISME?

a) *DCEC*, III (1956), 103b. Coromines afirma que cast. *linaje* (1209) era pres del cat. *llinatge*, dissimilació de *llinyatge* (de l'arcaic *llinya* 'línia').

b) Colón (1967: 234) crida a la prudència: «¿Por qué el esp. *linaje* (desde princ. s. XIII) tiene que venir del cat. *llinatge* (s. XIII) y no del fr. ant. *linage* (s. XI) o del occit. *linadge* (s. XI)?».

c) *DCECH*, III (1980), 662a: en cat. tenim *llinyatge* > *llinatge* (dissimilació «fatal», és a dir pèrdua de [ny], entre les dues palatals, ll- i -tg-). En fr. i occ. hi havia «siempre, o casi siempre» *lignage* i *linbatge* (662a55), i el cast. conservaria aquest so de [ny] si hagués pres la paraula d'aquestes llengües. Aquí Coromines fa dues o tres afirmacions arriscades (que comento entre claudàtors):

(i) Diu que les grafies -n-, imperfectes, no demostren que en fr. i occ. no hi hagués el so de [ny] (vg. text a (iii)). [Però tampoc no deuen demostrar el contrari...]

(ii) En fr. i occ. la paraula es documenta al s. XI: «Pero aunque así sea, todo el mundo reconoce que en el estado respectivo de la filología francesa y la catalana, el tener una palabra documentada en el s. XIII en ésta y en el s. XI en aquélla es indicio de tanta antigüedad en la una como en la otra». [Afirmació sorprenent: en igualtat de circumstàncies, la major antiguitat no ha de ser pas irrellevant.]

(iii) [Immediatament després de (ii)] «Siempre la ciega aplicación de los criterios de la filología [sc. fer valdre les dades tangibles], con desprecio de la lingüística [sc. Coromines juga amb la qüestió fonètica]. El profesor Colón no debe dar a la documentación más valor del que se le puede reivindicar. En el siglo XI no hay en general notación clara de la [ny] como diferente de la n. ¿Cómo saber que una grafía francesa *linage* escrita entonces no significa ll[ny]a[dg]e? He aquí la razón; y pregunto por mi parte: ¿Hay testimonios claros de una forma con -n- y no con -[ny]- (fr. *gn*, oc. *nb*) en francés y en lengua de Oc? Es en catalán donde la influencia convergente de la ll- y la [dg] imponía la disimilación: en castellano, en francés, en occitano, casi no había razón alguna para disimilar, y de hecho es *linbatge* lo que se halla en oc. y *lignage* en fr., siempre, o casi siempre» (662a, n. 1). [Probablement té algun tipus de raó, però la prudència de Colón és potser encara més raonable.]

d) Straka (1989: 456) retreu tota la qüestió i més aviat dóna la raó a Colón: en francès antic hi havia la pronunciació sàvia [n] en lloc de o paral·lelament a [ny] (en dóna moltes paraules), i algun ms. de l'època distingeix perfectament [n] de [ny]: dóna molts casos de *linage* [però no diu si n'hi ha també de [ny]]. Conclusió: «il est évident que le cast. *linaje* peut très bien venir du français ou, éventuellement, de l'occitan».

6.2. CASTELLÀ *PLACER* 'BANCO DE ARENA O PIEDRA EN EL FONDO DEL MAR' / ETC.

a) *DCEC*, III (1954), 818a26: cat. *placer* [de *plaça*] > cast. *placer* [1789] o *placel* [1817] > port. *parcel* [1541]. [Ja als *Anales del Instituto de Lingüística* [AIL] de Cuyo, I, 1942, p. 26; etc.]

b) *DCVB*, VIII (1957), p. 630, esmenta la derivació cat. > cast. (a partir dels *AIL*, no pas del *DCEC*), però no afegeix res més sobre el mot cat. (i Straka 1989: n. 7 ho interpreta com a «scepticisme» de part d'aquest diccionari).

c) Colón (1967: 217): «estos criterios lingüísticos, fonéticos, si nos fiamos de ellos solos, en más de una ocasión, constituyen un espejismo». En port. *parcel* ja fi s. xv (a partir de 1470 i «centenares» al s. xvi), que «contrasta con lo reducida que es la documentación española». «Corominas sigue debiéndonos testimonios de la existencia de la palabra catalana, que yo ni conozco ni encuentro en ninguna de las fuentes lexicográficas a mi alcance.» I per tant, cal suposar (per això i per altres detalls importants: llocs esmentats, etc.) que l'origen és portuguès.

d) Michael Metzeltin (1968: de Straka 1989: 457) documenta el mot en port. (1471, etc.), esp. (1526, etc., molt menys nombrós), it. (segona meitat s. xvi, poc), fr. (des de 1700: 15 atestacions) i angl. (des de 1848: 3 cops). Però «aucune attestation du mot en catalan». Conclusió: encara que port. *pravel(l)* [la forma bàsica] és «de origen incierto» (difícil de derivar de *praça*), aquest és l'origen del mot.

e) *Llengües* (1971: 38-39). Corominas s'ofèn dels dubtes de Colón-Metzeltin i dóna nombrosos esments orals de la costa mediterrània i de les illes Balears i al·ludeix a Baltasar Porcel (que li ha dit que ell ha usat el mot). Dóna «datos de toda la costa catalana (desde el Cabo de Creus hasta Denia, Mallorca y Cabrera por lo menos). Tengo decenas de ejemplos en relaciones de «senyes» del Cabo de Creus, s. xix, precisando la situación de los *placers* «buenos para langosta», etc.» (la relació amb la pesca, essencial per a l'autor), *DCECH*, IV, 577 (n. 3). [Pel que fa a les «senyes»: es deu tractar del que trobo a *DECat*, III, 883b25ss: «A la península de Cap de Creus [els *farallons*/*forallons*] són quasi innombrables, i en compte una trentena, amb aquest nom

genèric, en una llista de senyes del patró B. Batlle, dels anys 1882 i ss., també a la posterior dels patrons Costa i Pujol.» Un altre esment de «senyes»: *DECat*, IV, 111a1; i de *placer*: *OnCat*, III, 345b59.]

f) Colón (1976: 473) diu que Pere Gimferrer ha aclarit a la revista *Serra d'Or* (1972) que el lloc al ludit de Porcel és la novel·la *Solnegre* (de 1960, prologada per Gimferrer). Colón en consulta l'ed. 1973 i en transcriu (p. 474), astorat (però sense comentaris), tot el passatge (de la p. 33), ple de paraules en cursiva a l'original: «A l'illa de Cuba molts solnegrens treballaren a la *zafra*. *Mocha* en mà, tallaven canya de sucre dins els amples camps. [...] *La corrida del biajaiva* fou un dels treballs preferits dels solnegrens. El biajaiva, que és peix fi, acudeix al *Placer* entre l'illa de Pinos i Batabanó».

g) *DCECH*, IV (1981), 576-577 (= *DCEC*) + n. 3 (remet a *Lleures*; no sembla conèixer Colón 1976; i hi afegeix): «No es seria la oposició que hacen a esta etimología catalana G. Colón [...] y su alumno M. Metzeltin [...]. La superstición del dato documentado en la lengua literaria, que ya alcanza extremos inconcebibles en nuestro filólogo valenciano, en su discípulo llega hasta la malcrianza de dudar de mi palabra, lo cual me ha obligado a escribir mi nota citada [de *Lleures*] concretando lo que ya era sabido de millares de personas», etc. (vg. continuació aquí damunt, a e).

h) *DECat*, VI (1986), 584a48ss. Torna a donar detalls orals (ara més abundants; a Sant Pol, diu i deia a *Lleures*, ho sentia a cada pas en la infància). Continua desconeixent Colón 1976. «Objecte de l'absurda negociació de Colón i el seu deixeble Metzeltin, el qual es deshonra científicament posant la seva firma a una cosa coneguda públicament com a mentida (“en cat. no existe”)) (584a54). Després d'altres notícies dona la de Porcel: «A «*Serra d'Or*» 1972, p. 414, hom assenyala en *Solnegre* (1960) de Baltasar Porcel: «és peix fi, acudeix al *placer* entre l'illa de P. i —» (584b31). I acaba: «No desesperem que el senyor Metzeltin aprengui a distingir i es penedeixi del seu mal pas; però erudits “daltonians”, com ell, que així com aquests malalts oftàlmics creuen que tot és verd (ignorant el vermell), són capaços de confondre amb la llengua viva allò que és mera runa llibresca del llenguatge; i ja que parlem de termes nàutics, tothom està d'acord que *vogavant* [...] fou creació cat. (> *vogavante* cast. etc.) a desgrat del fet que aquest mot cat. no està documentat en fonts escrites antigues (ni modernes!)» (584b42-51).

i) Straka (1989: 458) diu que Coromines «ne fournit toujours pas une seule attestation ancienne du mot catalan» i que justifica el seu punt de vista «par de vagues références». Més: per a l'únic cas documentat, Porcel, «il s'agit d'un toponyme cubain (dans le text de Porcel, *Placer* avec majuscule et en italique) désignant un endroit entre l'île de Pinos (abrége par Coromines, sans doute intentionnellement, en P.) et Bataba-

nó». «Dans ces conditions», ¿quina confiança podem tenir en les dades orals de Coromines (que, si són recents, també podrien ser castellanismes)? Finalment, dona noves dades del fr., on troba el substantiu masculí *placer(s)* ‘terrain plat’ des del s. XIII («sans doute pour un plus ancien **placier*»). I es pregunta si no pot ser el fr. l’origen de tot plegat.

j) Gulsoy (1992: 55-59) aclareix diversos detalls de l’afer. A *Serra d’Or* 1972 (p. 414) apareix *placer* en minúscula i sense cursiva, com a mot normal: Coromines, doncs, havia transcrit bé (i no sap si Gimferrer dona el text fidel de 1960 o no). Gulsoy troba *placer* de diversos dicc. cat. dels ss. XIX-XX, inclosa la *Gran enciclopèdia catalana* (1978) i el *Diccionari castellà-català* de Moll (1976) (i no està tan segur com Colón que en aquestes obres el mot sigui un «fantasma»). Testifica que també ell ha sentit *placer* als pescadors de Blanes i Pineda de Mar (1991). «En resum, B. Porcel hi va usar *el placer* amb el sentit que Coromines ens diu que té aquest mot a Mallorca»; «l’existència del català *placer* com a mot autòcton no es pot discutir, i per tant és punt clau per a la discussió etimològica». Després de l’aportació de Straka per al fr., «ens trobem enfront d’un mot de gran antiguitat [...], que ha tingut continuació almenys en [...] francès i en català, i el problema que ens cal resoldre és si el punt d’irradiació havia estat França o Catalunya».

k) Coromines havia preguntat a Josep Pla l’any 1969: «¿Coneix el mot *placer* (pronunciat *plassé*) que usen la nostra gent de marina, parlant d’indrets plans i relativament elevats del fons de la mar? (per ex. «la Melica», «la Planassa» no lluny de Sant Feliu). Per casualitat ¿recorda si hi ha cap passatge de les seves obres on l’hagi usat i me’l podria indicar precisament?» (Ferrer i Pujadas 2001: 71). No ens consta que Pla li respongués.

7. Els col·laboradors de Coromines

Ja he dit que Coromines va treballar tota la vida de manera molt personal, i que ni a les darreries no li va ser possible de dirigir un equip per emprendre l’obra més difícil, l’*Onomasticon*. Però és de justícia d’esmentar unes quantes persones que van col·laborar amb ell amb intensitat i comeses diferents. Hauré de ser forçosament breu. Max Cahner, Carles Duarte i Àngel Satuè van col·laborar-hi de maneres diverses, però el primer té sobretot el mèrit destacat d’haver-lo animat a redactar l’obra catalana i d’haver-la publicada, a pesar de les dificultats incomputables que això va suposar. A aquest mèrit cal subordinar qualsevol minúscul retret que se li pugui fer i que jo algun cop li he fet potser amb precipitació. El col·laborador científic més constant i més il·lustre per la quantitat i la qualitat de l’aportació és Joseph Gulsoy. Segueixen Josep Mascaró, Philip Rasico, Xavier Ter-

rado i Joan Ferrer. Joan Ferrer va ser el seu secretari durant els últims anys (els anys de l'acabament de l'*Onomasticon*) i ell, Josep Ferrer i Joan Pujadas han realitzat darrerament la tasca mastodòntica dels índexs de l'*OnCat* i del *DECat*, feina que no els agraiem mai prou, donada la dificultat que representa de localitzar mots i formes en l'obra del nostre il·lustre lingüista. Aquests tres col·laboradors han realitzat també una altra tasca important: la d'editar i anotar una gran quantitat d'epistolaris de Coromines amb altres tants interlocutors i d'altres textos inèdits (en dono una part a la bibliografia). Josep M. de Casacuberta va col·laborar amb Coromines en la primera etapa del projecte d'*onomasticon* (i per això a sota del títol de l'obra Coromines ha volgut que hi constés: «Obra fundada per Josep M. de Casacuberta»), i Josep Giner va ser un dels seus informants valencians als quals ha manifestat més reconeixement.

8. El futur de l'obra de Coromines

Xavier Terrado (1999) expressava la necessitat que l'obra de Coromines deixés de pertànyer a un àmbit familiar i passés a tenir una significació col·lectiva: que fos el capital inicial d'una empresa institucional que engresqués professionals de diverses disciplines. Efectivament, aquesta seria la consecució més desitjable i l'única positiva en el camí de la ciència en general i de la catalanística en particular.

De manera més concreta, seria molt útil que es publicuessin una altra sèrie d'índexs que segurament deuen tenir als ordinadors les tres persones que han fet els primers: índexs de persones, de fenòmens gramaticals i de paraules d'altres llengües. Però potser caldria aprofitar la feina que han fet d'altres (concretament a la Universitat Autònoma de Barcelona) i publicar uns índexs de tota l'obra de Coromines, castellana i catalana, que són necessaris, entre altres raons, si tenim en compte la greu limitació dels índexs dels diccionaris castellans (que no donen localitzacions precises). Sumant esforços als que ja ha fet l'equip de la Universitat Autònoma, potser caldria pensar a informatitzar tota l'obra del nostre filòleg.

També caldria rescatar molts treballs de Coromines que encara no s'han recollit en llibre i que són d'accés difícil. Cal reconèixer que la publicació d'epistolaris ja representa una acció positiva important.

A part els treballs que he citat en aquest text, són interessants, entre molts altres, els següents, que dono a la bibliografia: Baldinger (1990), Cahner (1976), Casanova (2002), Colón (1962, 1981), Colón i Soberanas (1986), Joan Ferrer (2002), Ferrer i Pujadas (ed.) (1995, 1997), Gulsoy (2001), Solà (2000), Straka (1985), Terrado (1997 a,b); i els números que també dono allà (al final) de les revistes *Escola Catalana* i *La Corònica*.

Bibliografia esmentada

A) DE COROMINES (vg. detalls als § 3.1 i 3.2)

DCECH: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*.

DCE(L)C: *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*.

DECat: *Diccionari etimològic i complementari...*

ETC: *Estudis de toponímia catalana*.

Lleures: *Lleures i converses d'un filòleg*.

OnCat: *Onomasticon Cataloniae*.

B) D'ALTRES AUTORS

BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1997): «Joan Coromines (1905-1997)» [necrològica], *Revue de Linguistique Romane* (Estrasburg) 61, pp. 300-308.

BALDINGER, Kurt (1990): «Kritische Würdigung des neuen katalanischen etymologischen Wörterbuches von Joan Coromines», *Zeitschrift für Katalanistik* (Tübinga) 3, pp. 130-136.

– (1998): «Los dos nuevos diccionarios de Coromines para el español y el catalán (DECH y DCAT). Reflexiones críticas», dins el llibre col·lectiu *Estudios de lingüística y filología españolas. Homenaje a Germán Colón* (Madrid: Gredos), pp. 85-113.

BARCELÓ, Carmen (1999): «El mozárabe en la obra de Joan Coromines», dins Solà (ed.), pp. 119-132.

BRUGUERA I TALLEDA, Jordi (1996): *Diccionari etimològic*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. [Vg. Colón 1997.]

CAHNER, Max (1976): «Notes bibliogràfiques sobre l'obra de Joan Coromines», dins Joan Coromines, *Entre dos llenguatges*, vol. I (Barcelona: Curial), pp. V-XXIII.

CASANOVA, Emili (1999): «Joan Coromines i el lèxic català: aspectes històric i geogràfic», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (Castelló de la Plana), tom LXXIV, quadern IV (oct.-des. 1998 [però almenys de 1999: vg. n. a p. 567]), pp. 567-628.

– (2002): «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de Paragonès i del castellà», dins M. Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines i Joan J. Ponsoda (ed.): *Les claus del canvi lingüístic* (Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / etc. 2001 [2002]), pp. 135-159 [bibliografia incompleta]. [Observacions contra el mossarabisme de Coromines i a favor d'aragonesisme.]

COLÓN, Germán (1962): «El *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de Coromines. Notas de lexicografía y etimología hispánicas», *Zeitschrift für Romanische Philologie* (Tübinga) 78, pp. 59-96.

– (1967): «Catalanismos», dins M. ALVAR, A. BADÍA, R. DE BALBÍN, L. F. LINDLEY CINTRA (dir.), *Enciclopedia lingüística hispánica*, II (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas), pp. 193-238.

- (1976): *El léxico catalán en la Romania*. Madrid: Gredos.
 - (1981): «Elogio y glosa del Diccionario etimológico hispánico», *Revue de Linguistique Romane* (Estrasburg) 45, pp. 131-145.
 - (1991): «És volcà un lusisme internacional?», *Revue de Linguistique Romane* (Estrasburg) 55, pp. 319-337.
 - (1997): «El diccionari etimològic de l'Enciclopèdia[.] Entre la disciplina i la ciència», *Serra d'Or* (Barcelona) (maig), pp. 71-72 [423-424]. [Vg. Bruguera.]
- COLÓN, Germà, Amadeu-J. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lexicografia catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- DCVB = *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll.
- FERRER, Joan (2002): «La calaixera prodigiosa», *Llengua Nacional* (Barcelona) 39, pp. 24-28; 40, pp. 24-27.
- FERRER, Josep (1999): «Bibliografia de Joan Coromines», dins Solà (ed.), pp. 249-268.
- FERRER, Joan, Josep FERRER, Joan PUJADAS (1999): «L'Onomasticon Cataloniae de Joan Coromines. Història i metodologia», *Revista de Catalunya* (Barcelona) 142 (juliol-agost), pp. 97-118. (També al *Butlletí* de la Societat d'Onomàstica (Barcelona) 86, pp. 185-199.)
- (ed.) (1998): *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili*. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- FERRER I COSTA, Josep, i Joan PUJADAS I MARQUÈS (ed.) (1995): *Joan Coromines 90 anys*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar / Curial.
- (ed.) (1997): *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar / Curial.
 - (ed.) (2000): *Epistolari Joan Coromines – Francesc de Borja Moll*. Barcelona: Fundació Pere Coromines. [Apèndix: *Epistolari Pompeu Fabra – Francesc de Borja Moll*; pròleg d'Aina Moll.]
 - (ed.) (2001): *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*. Barcelona: Fundació Pere Coromines / Edicions Destino.
 - (ed.) (2002): *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
 - (ed.) (2004): *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*.- Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- GIMENO BETÍ, Lluís (2001): «Notes toponímiques castellonenques a l'Onomasticon Cataloniae», *Butlletí* de la Societat d'Onomàstica (Barcelona) 86, pp. 217-246.
- GULSOY, Joseph (1992): «El diccionari etimològic català de Joan Coromines: uns aclariments», dins Karl I. Kobberbig, Arseni Pacheco i Josep Massot i Muntaner (ed.), *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver, 1990)* (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat), pp. 37-59.
- (2001): «L'Onomasticon Cataloniae i la recerca futura», *Butlletí* de la Societat d'Onomàstica (Barcelona) 86, pp. 247-271.
- MOLL, Aina (2000): Vg. Ferrer i Pujadas (ed.) (2000), pp. 5-50.

- (2003): «Francesc de B. Moll i la normativa», dins Joan Miralles i Monserrat (ed.), *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a les Illes Balears* [...] (Barcelona / Palma: Institut d'Estudis Catalans), pp. 41-52.
- MORAN, Josep (1999): «La gramàtica històrica catalana en l'obra de Joan Coromines», dins Solà (ed.), pp. 107-118.
- PASCUAL, José A. (2003): «La pasión por la etimología. Crónica del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de Joan Corominas», dins el llibre col·lectiu *Lexicografía y lexicología en Europa y América. Homenaje a Günther Haensch en su 80 aniversario* (Madrid: Gredos), pp. 509-535.
- RASICO, Philip D. (2003): «Els topònims catalans den *-et* / *-ell*: entorn d'una tesi de Joan Coromines», *Estudis Romànics* (Barcelona) XXV, pp. 151-166.
- RIQUER, Martí de (1964): *Història de la literatura catalana*, III. Esplugues de Llobregat: Ariel.
- RUSINÉS GRAMUNT, Ernest (1999): «Crítica internacional de l'obra de Joan Coromines», dins Solà (ed.), pp. 169-181.
- SOLÀ, Joan (ed.) (1999): *L'obra de Joan Coromines*. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell. [Conté vint monografies sobre els aspectes més importants del personatge. A part les de Barceló, Josep Ferrer, Moran, Rusinés, Soler, Várvaro i Villar, que dono en fitxa independent, hi ha: aportacions de Coromines al basc (María Teresa Echenique), a l'àrab (Federico Corriente), als substrats i a les llengües preromanes (Francisco Villar i Jürgen Untermann), a la llengua castellana (José Manuel Blecu a i Glòria Claveria), a la dialectologia catalana (Joan Veny); interès de les seves edicions de textos (Alberto Blecu a i Xavier Renedo); les idees literàries del nostre autor (Lluís Bonada); actitud de Coromines envers el gallec (Maria do Carmo Henriques); una extensa relació cronològica de notícies biogràfiques (Joan Pujadas i Marquès), notes sobre materials inèdits (Joan Ferrer), breu semblança literària de l'autor (José Antonio Pascual). Recensions i crítiques: el treball de José Manuel Blecu a i Glòria Claveria conté en apèndix una llista de les principals que s'han fet als diccionaris castellans, i l'article d'Ernest Rusinés informa de les crítiques principals a tota l'obra.]
- (2000): «Joan Coromines i Vigneaux 1905-1997» [necrològica], *Estudis Romànics* (Barcelona), XXII, pp. 342-350.
- SOLER I BOU, Joan (1999): «Repercussió de l'obra de Coromines en la llengua catalana», dins Solà (ed.), pp. 89-105.
- STRAKA, Georges (1985): «Consultant el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Notes de lectura», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona) X, pp. 5-19.
- (1989): «En marge de quelques articles du *Diccionari etimològic i complementari de la Llengua catalana*», dins Günter Holtus, Georges Lüdi, Michael Metzeltin (ed.), *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón / La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón* (Tübingen: Gunter Narr), pp. 453-462.
- TERRADO PABLO, Javier (1997a): «Aportaciones del *Onomasticon Cataloniae* a la historia lingüística peninsular», *Alazed* (Osca) 8 (1996 [1997]), pp. 181-191.
- (1997b): «*In memoriam* Joan Coromines (1905-1997)», *Alazed* (Osca) 8 (1996 [1997]), pp. 241-246.

- (1999): «L'Onomasticon que podem continuar fent», diari *Avui* (Barcelona), 4.II, p. IV.
- VÁRVARO, Alberto (1999): «Joan Coromines y la lingüística románica», dins Solà (ed.), pp. 17-27.
- VILLAR, Francisco (1999): «Joan Coromines y los substratos prerromanos de la península Ibérica», dins Solà (ed.), pp. 53-65.
- Escola Catalana* (Barcelona), juny 1997 (aportacions de Duarte, Veny, Moran, Casanova, Segarra).
- La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature* (Nova York?), 26.1 (1997). [«Critical Cluster: Homage to Joan Coromines»: pp. 3-181.]